

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Att ursäktas för sin börd

En undersökning av påvliga dispenser för oäkta börd
till klerker och klosterfolk i den svenska
kyrkoprovin sen under perioden 1255-1372

To be Pardoned for One's Birth

A Brief Study of Papal Dispensations for Illegitimacy Directed to Clerics, Monks
and Nuns of the Swedish Ecclesiastical Province 1255-1372

Christian Hohenthal

Termin: VT 2013

Kurs: RKS 310, interdisciplinärt examensarbete inom
lärarutbildningen, 15 hp

Nivå: Kandidat

Handledare: Professor Bertil Nilsson

Abstract:

Title: Att ursäktas för sin börd. En undersökning av påvliga dispenser för oäkta börd till klerker och klosterfolk i den svenska kyrkoprovinsen under perioden 1255-1372

Title in English: To be Pardoned for One's Birth. A Brief Study of Papal Dispensations for Illegitimacy Directed to Clerics, Monks and Nuns of the Swedish Ecclesiastical Province 1255-1372

Author: Christian Hohenthal

Department: Department of Literature, the History of Ideas and Religion, University of Gothenburg; Sweden

This study aims to delineate the discourse of the canonical issue of the *defectus natalium*, the defect of birth, ascribed to medieval Catholic clergy of illegitimate birth, which prevented ordination to the Holy Orders or advancement to higher monastic offices. Using papal dispensations directed to Swedish clerics, monks and nuns during the period 1255-1372, the essay attempts to outline the official attitude of the papal authority towards illegitimate birth among its servants and how such a defect could be compensated by the individual. The study argues that various circumstances and personal qualities could be addressed to support the case of the supplicant. The main themes include an observance of clerical celibacy, scholarly learning, pilgrimage permeated by hardship, intervention of a third party, loyalty to the Church and overall practical circumstances that demanded a dispensation for the benefit of the ecclesiastical institutions. Drawing some inspiration from Michel Foucault's conception of discourse, the essay argues that a polarizing discourse had by the 13th century been formed within the Catholic Church, which focused on a dichotomy of the legitimate and illegitimate cleric. The varying representations found in the dispensations are thus to be seen as a means to reclaim the illegitimate cleric's closeness to God and to the Church, which the dichotomy had obstructed. The essay further contains a brief discussion of how the dispensations and the knowledge brought forward by this study can provide teachers in Swedish primary schools (Grundskolan) with valuable didactic material that corresponds well with the Swedish national curriculum.

Keywords: Middle Ages, illegitimate birth, clerics, monks, nuns, papal dispensations, *defectus natalium*, Ecclesiastical Province of Uppsala

Nyckelord: Medeltiden, oäkta börd, klerker, munkar, nunnor, påvliga dispenser, *defectus natalium*, kyrkoprovinsen Uppsala

Innehållsförteckning

Inledning	4
Syfte och problemformulering	5
Undersökningens metod och dess teoretiska utgångspunkter	5
Källpresentation.....	7
Tidigare forskning	10
Historisk Bakgrund.....	13
”Defectus natalium” och prästvigningen – en historisk överblick.....	13
Dispensbrev.....	18
Inledande anmärkningar	18
Klerken Magnus– om värdet av att ha rätt livsföring och sexuaetik.....	18
Ingrid, den driftiga abbedissan i Vreta – om de praktiska behovens krav och endräkstens betydelse.....	20
Biskop Mattias’ och ärkebiskop Nils’ dispenser – om praktiska realiteter och gåvor i flera led	23
Drottningens kaplan Paulus – om vikten av lojal tjänst och goda kontakter	27
Klerken Johannes av Skara – om värdet av en strapatsrik resa.....	29
Diakonen Finvid och munken Niklas - om vikten av att vara lärd.....	31
Diskussion – mot en samlad och teoretisk förståelse av dispensbrev.....	36
Didaktisk reflektion – vilket värde har dispenserna i skolans värld?	40
Käll- och litteraturförteckning	44
Källor	44
Litteratur	44

Inledning

Efter att ha företagit en lång och mödosam färd, har klerken från den avlägsna svenska kyrkoprovinsen, belägen i den västliga kristenhetens periferi, äntligen nått fram till målet för sina ansträngningar. Året är 1255 och platsen någonstans på den italiska halvön, förmodligen i staden Neapel. Den resande mannen är sannolikt född någonstans i Västergötland, och kallar sig Johannes av Skara. Han har gjort en för sin tid lång och farlig resa. Denna resa, eller snarare pilgrimsfärd, har tagit honom från kyrkoprovinsen Uppsala, som vid denna tidpunkt är knappt hundra gammal, till den katolska världens centrum.

Men Johannes' pilgrimsresa har ett syfte som förmodligen skiljer honom från många av tidens andra pilgrimer. Visserligen har han, som så många andra, kommit för att gottgöra en synd. Denna hans synd består emellertid inte i hans egna handlingar, utan finns i själva hans natur. Klerken Johannes av Skara är en oäkting, och hans existens en manifest påminnelse om den synd som han i kyrkans ögon är född ur. Och värre ändå, Johannes är son till en präst, som brutit sitt kyskhetslöfte till kyrkan. Han har visserligen redan tidigare fått dispens att prästvigas trots sin härkomst, men hans nuvarande begäran kommer återigen att aktualisera hans oäkta börd. Nu krävs nämligen ytterligare en påvlig dispens, eftersom Johannes önskar tjänstgöra i sin faders gamla församling, vilket kyrkorätten förbjuder. Utan ett påvligt ingripande kommer Johannes' utnämning till tjänsten inte ha någon kyrkorättslig giltighet, varför vi får förmoda att hans väntan på påvens svar kommer att präglas av inte så litet nervositet.

Denne Johannes är bara ett exempel på det medeltida kyrkorättsliga fenomen som kyrkans illegitimt födda tjänare utgjorde. Äktenskapet var, liksom i våra dagars katolska kyrka, ett sakrament. Barn som kom att födas utanför äktenskapets sakrament fick en särskilt kyrkorättslig ställning, vilket kunde få vittgående konsekvenser. Dessa individer led av ett *defectus natalium*, en bördbrist, och ansågs därför olämpliga som präster eller högre befattningshavare inom de mångtaliga klosterordenarna.

Kyrkan kunde emellertid inte helt vända ryggen åt dessa "oäktingar". I många fall inlemrades de som präster i kyrkans tjänst, trots sin härkomst. Detta skedde ofta genom en påvlig dispens, där argumenten för ett undantag inte sällan uppställdes. Men vilka var dessa försonande egenskaper och omständigheter, och varför ansågs de kunna uppväga den oäkta bördens brist? I föreliggande arbete kommer jag att med hjälp av dispensbrev, som under 1200- och 1300-talet utfärdats till klerker och klosterfolk i den svenska kyrkoprovinsen, försöka närma mig dessa frågor. Det är min övertygelse att en sådan undersökning inte bara kommer att kasta ljus över rent kyrkorättsliga frågor. Jag tror att dispensernas argumentation även kan ge oss en vidgad förståelse för hur kyrkan betraktade relationen mellan sexualitet, utomäktenskaplighet och andra frågor och föreställningar, som tillmättes vikt i den medeltida katolska kyrkan.

Syfte och problemformulering

Min intention är således att rikta sökljuset mot svenska medeltida dispensbrev från perioden 1255-1372 som beskriver olika klerker¹ och klosterfolk, vilka på grund av sin oäkta börd formellt ansågs obehöriga att verka som den romersk-katolska kyrkans tjänare. Arbetets syfte är att undersöka kyrkans officiella inställning till hur klerker och klosterfolk, verksamma i den svenska kyrkoprovinsen, kunde gottgöra sin utomäktenskapliga börd och hur denna inställning kan förklaras med hänvisning till ett bredare teologiskt och idéhistoriskt perspektiv. För att operationalisera forskningsproblemet kommer arbetet att utgå ifrån följande två huvudfrågor:

- *Vilka egenskaper och omständigheter ansågs av kyrkan tillräckliga för att ge de berörda individerna dispens från kyrkorättsliga bestämmelser som relaterade till oäkta börd?*
- *Hur kan man förklara att dessa egenskaper och omständigheter ansågs så försonande i kyrkans ögon?*

Utöver detta ämnar uppsatsen i egenskap av interdisciplinärt arbete inom lärarutbildningen diskutera i vad mån påvliga dispensbrev och insikter vunna ur dessa kan ha en relevans i lärarens praktiska arbete.

Undersökningens metod och dess teoretiska utgångspunkter

I enlighet med min föresats, nämligen att studera hur kyrkans officiella inställning till klerker och klosterfolk av oäkta börd formeras i påvliga dispenser, har studien en tydligt språklig inriktning. Dess metod skulle närmast kunna beskrivas som en närläsning av de aktuella texterna, som inte minst tar fasta på hur de utsagorna är språkligt konstruerade. Konkret innebär denna hållning att betydande vikt läggs vid textens enskilda delar och hur dessa förhåller sig till varandra. Metoden ger upphov till en rad underfrågor till materialet, vars syfte är att operationalisera arbetets frågeställning: vilka ord och begrepp används i framställningen av bördsprobatiken, och hur används de? Vad säger oss den språkliga konstruktionen om kyrkans formella inställning till klerkers och klosterfolks oäkta börd? Vilka förbindelser finns till andra kyrkliga frågor och föreställningar och hur artikuleras dessa kopplingar?

De påvliga dispensererna är i samtliga fall skrivna på latin, och de svenska översättningarna är mina egna. Mot bakgrund av min föresats att detaljerat diskutera

¹ Med "klerk" avses kyrkliga ämbetsutövare under biskops grad. I föreliggande arbete har sålunda dispenser avseende biskopar och ärkebiskopar inte medtagits.

dispensbrevens framställning och ordval, har jag lagt mig särskilt vinn om att göra så ordagranna översättningar av de latinska ursprungstexterna som möjligt. Detta har bedömts som nödvändigt för undersökningens exakthet, men har ibland givit texterna ett ur svenskt perspektiv föga idiomatiskt intryck.

För att kontextualisera och förklara den argumentation som möter oss i dispensbrevens, har arbetet i stor utsträckning tagit hänsyn till kunskap som tidigare forskning etablerat om den medeltida kyrkan och dess tankevärld. Arbetet är sålunda tänkt att diskutera hur medeltida kyrkliga och profana idéer är relaterade till framställningen i de aktuella breven. Eftersom dispenserna har en komprimerad, ibland rent lakonisk karaktär har det varit svårt att upprätta odiskutabla kopplingar mellan dispensbrevens argumentation och tidens teologiska och juridiska doktriner. Min strävan att förklara dispensbrevens framställning ska därför betraktas som ett försök att stundom gå bortom breven och i breda penseldrag måla in deras framställning i det medeltida kyrkliga idélandskapet. I den processen kan inte en viss grad av spekulation och hypotetiska antaganden undvikas. Om jag hade underlåtit att göra dessa ibland djärva kopplingar, skulle jag förvisso ha givit arbetet en tryggare och mer orubblig grund. Men det skulle samtidigt ha inneburit att arbetet nästan helt hade begränsats till ren deskription. Då skulle det också, menar jag, ha saknat sammanhang med den profana och kyrkliga värld som arbetets studieobjekt tvivelsutan var en del av.

Givet uppsatsens metodologiska ingång, är dess syfte inte att klargöra varför de klerker och klosterfolk som figurerar i de undersökta breven *de facto* fick dispens. Att svara på denna fråga, om det ens är helt möjligt, ligger utanför mitt materials räckvidd. De faktiska orsakerna till enskilda dispenser kan naturligtvis ha varit annorlunda än vad de bevarade dispensbrevens berättar. Detta arbete syftar istället till att klargöra den framställning och argumentation som återfinns i dispensbrevens. Att vi inte med säkerhet kan sägas veta varför en given klerk fick dispens, betyder inte att dispensbrevens utsagor skulle vara vetenskapligt ointressanta. Genom en metod, där de enskilda texterna utsätts för noggrann granskning, kan vi få kunskap om kyrkans formella hållning till frågan om klerkers och klosterfolks oäkta börd och relationen mellan denna hållning och andra kyrkliga frågor.

Jag har vidare valt att inte låta undersökningen utgå från en specifik teori. Visserligen har arbetet och dess frågeställning kommit att präglas av min egen ontologiska utgångspunkt, som är hemmahörande i ett bredare socialkonstruktionistiskt fält. Med socialkonstruktionism avser jag framförallt föreställningen att världen, såsom vi uppfattar den, är processen av olika

sociala processer.² Med en socialkonstruktionistisk utgångspunkt blir språket i sig ett självklart studieobjekt, eftersom det utgör själva förutsättningen för den meningskapande sociala processen. I så mån är alltså mitt arbete och min metod, som fäster stor vikt vid den språkliga uppbyggnaden, sprungna ur denna övertygelse. Valet att inte applicera en specifik teori är emellertid medvetet. Min intention är att arbetet snarare ska utmytna i en teoretisk förståelse, än att underkastas en på förhand uppgjord teori. Att låta resultatet forma byggstenarna till en teoretisk förståelse, som presenteras först i slutet av arbetet, anser jag på ett gott vis återspegla den kunskapsprocess som arbetet representerar. Vidare innebär detta grepp att läsaren lämnas friare att dra sina egna slutsatser om arbetets empiri, och eventuellt tolka resultaten på ett annat vis än författaren gjort.

Källpresentation

Som källor till arbetet tjänar påvliga dispensbrev till svenska klerker och klosterfolk från perioden 1255-1372. Att de påvliga dispenserna föredragits som källa till undersökningen beror på att de, i egenskap av officiella juridiska handlingar från den katolska kristendomens hierarkiska topp, kan sägas väl spegla den officiella kyrkliga hållningen i den aktuella frågan. Visserligen hade de ursprungliga kanoniska lagtexterna kunnat användas för att undersöka kyrkans inställning i frågan. Att dessa inte valts som källor till arbetet beror dels på att dylika efterforskningar redan gjorts, och dels på att jag ämnar undersöka hur argumentationen gestaltades i förhållande till den svenska kyrkoprovinsen.

Undersökningens textkorpus har uteslutande hämtats från *Diplomatarium Svecanum* (*Svenskt Diplomatarium*).³ Detta betyder att vissa dispenser riktade till klerker i de östdanska provinserna, som idag är en del av Sverige, inte är upptagna i undersökningen. Jag har således valt att endast ta med brev som innehåller överväganden om dispens för klerker och klosterfolk som verkade i eller var knutna till områden som då tillhörde den svenska kyrkoprovinsen.⁴ Detta beslut har fattats framförallt av utrymmesskäl. I förlängningen ser jag emellertid forskningsmässiga fördelar med en geografiskt koncentrerad studie, eftersom en sådan undersökning kan tjäna som utgångspunkt för framtida jämförelser med andra geografiska områden. Av utrymmesskäl, samt för att bibehålla den geografiska koncentrationen, har jag valt att inte medta brev innehållande befogenheter till påvliga legater

² Se t.ex. Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 11-12.

³ I källhänvisningarna används förkortningen DS. *Diplomatarium Svecanums* texter finns samlade i en databas, *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*, som är nåbar under <http://www.nad.riksarkivet.se/sdhk> (2013-05-10). Med hjälp av varje handlingens SDHK-nr kan DS texter lätt hämtas från databasen

⁴ Dispenser medtagna i *Diplomatarium Svecanum*, men som riktar sig till klerker i kyrkoprovinsen Lund, såsom DS 5337 (SDHK-nr: 6293), DS 5341 (SDHK-nr: 6289), har inte tagits med i undersökningen.

och nuntier att meddela dispens till personer inom större kyrkliga områden, där den svenska kyrkoprovinsen ingått.⁵ Utöver den geografiska indelningen har jag valt att endast granska brev som har bedömts vara tillräckligt utförliga för en meningsfull diskussion. Detta betyder att ett kortare påvliga bifall till dispens inte kommer att diskuteras, emedan orsaker till eller motiveringar bakom beslutet inte anförts.⁶ Ytterligare ett brev, som uppges ha blivit författat 1266,⁷ har tidigare på handstilsmässiga och innehållsliga grunder bedömts vara förfalskat. I princip innebär inte den omständighet att brevet är förfalskat ett problem för föreliggande undersökning. I ett understucket brev kan det finnas utmärkta möjligheter att studera olikartade föreställningar knutna till en given tid och plats. Det fordrar emellertid att forskaren har kännedom om när den ifrågavarande förfalskningen skrevs. Då denna kunskap inte föreligger, har nämnda brev strukits ur undersökningen.⁸

I enlighet med de ovannämnda urvalsprinciperna, har samtliga påträffade brev rörande dispens för utomäktenskaplig börd från perioden 1200-1400 medtagits, såvida de fallit inom ramen för ovannämnda urvalsprinciper. Min ambition har varit att medta alla relevanta brev från den aktuella tiden, men på grund av *Diplomatarium Svecanums* betydande omfång kan inte urvalets fullständighet garanteras. De brev som identifierats som relevanta och som följaktligen medtagits i undersökningen är:

1. *Ds 424 (SDHK-nr: 715). Brev från påven Alexander IV till biskopen i Skara, daterat 1255-03-09.*

Påven Alexander IV ger dispens till klerken Johannes från Skara att trots sin oäkta börd, tjänstgöra i kyrkan i Bollebygd, där hans far tidigare varit sockenpräst, om biskopen i Skara finner en dispens motiverad. Brevet är bevarat i en vidimerad avskrift från 1827, förvarad vid Riksarkivet.

2. *DS 430 (SDHK-nr: 727). Brev från påven Alexander IV till Finvid, diaconus canonicus i Linköping, daterat 1256-01-12.*

⁵ Inga dylika brev från den ifrågavarande perioden har kunnat identifieras i *Diplomatarium Svecanum*, men väl en regist (DS 9017, SDHK-nr: 10202). Flera dylika skrivelser finns upptagna i *Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek*. Se vidare bl.a. SDHK-nr: 9697 och SDHK-nr: 40968.

⁶ Av denna orsak har DS 3971 (SDHK-nr: 5199) inte medtagits i undersökningen.

⁷ DS 858 (SDHK-nr: 863).

⁸ För argument till stöd för antagandet att DS 858 rör sig om en förfalskning, se Nordberg 1926, s. 14, not 2.

Påven Alexander IV ger dispens till Finvid att uppbära kyrkligt ämbete, trots att han är född i ett illegitimt äktenskap. Brevet är bevarat i en vidimerad avskrift från 1827, förvarad vid Riksarkivet.

3. *DS 787 (SDHK-nr: 1270). Brev från påven Martin IV till domprosten i Uppsala, daterat 1284-05-11.*

Påven hänskjuter till domprosten i Uppsala att meddela dispens för klerken Johannes Henriksson i Uppsala och ställer därvid upp krav för att en dispens ska anses motiverad. Brevet är bevarat i ett vidimerat pergament från 1310, förvarat vid Riksarkivet.

4. *DS 1623 (SDHK-nr: 2312). Brev från påven Clemens V till ärkebiskopen i Uppsala, daterat 1309-11-22.*

Påven ger en generellt hållen dispens till ärkebiskop Nils i Uppsala, att bevilja dispens för tjugo klerker födda utom äktenskapet. Brevet är bevarat i en vidimerad avskrift från 1827 som förvaras vid Riksarkivet.

5. *DS 3965 (SDHK-nr: 5194). Brev från påven Clemens VI till ärkebiskopen i Uppsala, daterat 1345-07-06.*

Påven hänskjuter till ärkebiskopen i Uppsala att ge dispens till Magnus av Saununge, om han efter moget övervägande finner skäl därtill. Brevet är bevarat i sitt original vid Riksarkivet.

6. *DS 5384 (SDHK-nr:6470). Brev från påven Clemens VI till biskop Niklas av Linköping, daterat 1352-10-21.*

Påven meddelar dispens till Girdis (Ingrid) i Vreta kloster, som trots sin oäkta börd valts till abbedissa av systrarna i Vreta. I samma brev ger påven dispens till munken Niklas i Nydala kloster att uppbära en högre befattning inom cistercienserorden (s.k. *prelatio*), trots sin oäkta börd. Brevet finns bevarat i en medeltida avskrift vid Vatikanarkivet.

7. *DS 5430 (SDHK-nr: 6595). Brev från påven Innocentius VI till biskop Magnus av Västerås, daterat 1353-07-14.*

Påven meddelar i brevet tillåtelse till Magnus att utfärda dispens till tio personer av

oäkta börd i Västerås stift, som på grund av sin börd annars inte skulle kunna tjänstgöra som präster. Brevet finns bevarat i två medeltida avskrifter vid Vatikanarkivet.

8. *DS 5502 (SDHK-nr: 6900). Brev från påven Innocentius VI till kaplanen Paulus Laurentii, daterat 1355-09-07.*

Paulus Laurentii, ständig kaplan i Uppsala, tillåts efter att ha övervunnit sin oäkta börd av påven uppbära två kyrkliga beneficier jämsides med sin kaplanstjänst. Brevet finns bevarat i två medeltida avskrifter vid Vatikanarkivet.

9. *DS 9038 (SDHK-nr: 10235). Brev från påven Gregorius XI till biskop Mattias (Mats) av Västerås, daterat 1372-07-23.*

Påven ger tillåtelse till biskop Mats att ge dispens till sex personer som lider av oäkta börd. Brevet finns bevarat i en medeltida avskrift vid Vatikanarkivet.

Tidigare forskning

Medeltida och tidigmoderna påvliga dispensbrev har alltsedan det tidiga 1900-talet varit föremål för vetenskapliga studier. Bland den äldre forskningens representanter märks särskilt Emil Göller, som är känd för sina pionjärstudier av den avdelning av den katolska kyrkan som alltsedan medeltiden ansvarat för löpande dispensärenden, det s. k. *Penitentiariat*.⁹ Göller hade erhållit den för tiden tämligen unika möjligheten att arbeta med penitentiariarkivet i Vatikanen, som annars hölls stängt för andra historiker. Inte förrän under första hälften av 1980-talet öppnades arkivet för forskare.¹⁰ Penitentiariarkivets stora samling av kyrkliga dispenser har, enligt Ludwig Schmugge, givit ”tillträde till en helt ny värld” vad avser forskning om dispenser från den kyrkliga rätten.¹¹ Det är, mot bakgrund av detta, inte särskilt förvånande att forskningen rörande påvliga medeltida dispenser kommit att vara särskilt livaktig under de sista decennierna av 1900-talet.

Av dessa senare 1900-talets forskare kan den tyske medeltidshistorikern Ludwig Schmugge betraktas som särskilt tongivande. I *Kirche, Kinder, Karrieren* tar Schmugge ett brett grepp om senmedeltida klerkers oäkta börd. Hans undersökning har en ambitiös föresats: den omfattar dispenser till individer födda utom äktenskapet, vilka ansökt om särskild nåd för

⁹ Göller 1907.

¹⁰ Schmugge 1995, s. 12-17.

¹¹ Schmugge 1995, s. 12.

att kunnat uppta en kyrklig karriär. Schmugges undersökning innefattar tiden 1449-1533, och sträcker sig över hela det geografiska område som då utgjorde den katolska kristenheten.¹² Han undersöker skiftande aspekter av problemet, däribland den geografiska och sociala härkomsten bland de över 37 000 dispenserna. Den geografiska spridningen vad avser dispenser för oäkta börd synes ha varit betydande. Schmugge betonar vidare hur tungt den sociala härkomsten vägde ifråga om karriärmöjligheter bland de illegitimt födda klerkerna. Faderns ställning inom kyrkan avgjorde i hög grad den enskildes karriärförutsättningar i kyrkans tjänst. Huruvida den ifrågavarande klerken var av adlig börd tycks också ha haft stor betydelse för den framtida kyrkliga karriären.¹³ Schmugge understryker också vikten av klientförhållanden, som av allt att döma varit utslagsgivande för den illegitimt födde klerkens möjligheter.¹⁴ Även om argumentationen och motiven bakom dispenserna omnämns i undersökningen, bl.a. den betydelse som därvid fästes vid supplikanternas meriter och den nytta för kyrkan som en eventuell dispens kunde tänkas medföra, diskuterar inte Schmugge denna aspekt utförligare.¹⁵

Senmedeltida dispens- och absolutionsbrev från det påvliga penitentiariatet till kyrkoprovinsen Uppsala har studerats av den finländska forskaren Kirsi Salonen. Salonens arbete är, liksom Schmugges, förlagt till den senare medeltiden. Hennes doktorsavhandling, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448-1527*, är, som titeln anger, inriktad på senmedeltida penitentiarebrev. Salonens avhandling kan bäst beskrivas som en bred pilotstudie av penitentiariematerialet.¹⁶ Avhandlingen behandlar bl.a. dispenser för oäkta som riktats till personer i den svenska kyrkoprovinsen under den aktuella tiden. Eftersom endast mycket knapphändig information kan utvinnas ur dessa penitentiarebrev, har Salonen enbart kunnat studera ett begränsat antal aspekter, såsom supplikantens geografiska hemvist, föräldrar och sociala status.¹⁷ Exempelvis synes de svensk-finska supplikanterna, som sökte dispens för oäkta börd, mycket oftare än supplikanter i andra länder ha varit söner till präster. Salonen menar att det bör ses mot bakgrund av den svenska kyrkoprovinsens demografiska förutsättningar, där befolkningens ringa antal medförde en mer rigid social uppdelning. Konsekvensen blev således, menar

¹² Schmugge 1995, s. 22-23.

¹³ Schmugge 1995, s. 340-41.

¹⁴ Schmugge 1995, s. 329-30.

¹⁵ Schmugge 1995, s. 37.

¹⁶ För en liknande, men betydligt mer kortfattad översiktstudie av det senmedeltida norska penitentiariematerialet, se Jørgensen 2005.

¹⁷ Salonen 2001, s. 344-58.

Salonen, att prästsöner i högre grad tenderade att följa i sina fäders fotspår.¹⁸ Då Salonens arbete av hänsyn till källornas natur inte diskuterar argumentationen rörande *defectus natalium* och dessutom fokuserar på ett senmedeltida material, synes det mig det i hög grad motiverat att rikta intresset mot tidigare dispensbrev, där en sådan framställning finns upptagen.

Laura Wertheimer, medeltidshistoriker verksam vid Cleveland State University, har förutom sina studier av engelskt dispensmaterial,¹⁹ studerat den ideologiska utvecklingen av *defectus natalium*. Wertheimer har särskilt intresserat sig för bakgrunden till den medeltida katolska kyrkans hållning till frågan. Hon betonar starkt de symboliska aspekterna av bördbristen; prästerliga äktenskap och prästerliga avkommor innebar ett hot mot prästerskapets andlighet, en från den kyrkliga maktens perspektiv otillbörlig och destruktiv sammanblandning av de världsliga och andliga sfärerna. Ofta nog, menar Wertheimer, spelade uppgiften om att supplikanten inte följde i faderns syndiga fotspår därför en avgörande roll i argumentationen för en dispens.²⁰ Den tyske medeltidshistorikern Bernhard Schimmelpfennig har i princip dragit samma slutsats i sin översikt över prästsöners position under högmedeltiden. Schimmelpfennig menar vidare att argumentationen fram till 1200-talet inte sällan fokuserade på den temporära nödvändigheten, som framtvings av praktiska omständigheter. Enligt Schimmelpfennig kom dispensgivandet under 1300-talet att alltmer anta en mer summarisk karaktär, där de tidigare rigorösa efterforskningarna om illegitima prästers lämplighet förvandlades till en ren formalitet.²¹

Claus Schreiner, som diskuterat frågan om den oäkta bördens i relation till de medeltida klostren, menar att kyrkans inställning präglades av uppfattningen att oäkta barn ärvde sina föräldrars bristande återhållsamhet och karaktär. Schreiner pekar också på den juridiska betydelsen av anseende och menar att fädernas nersolkade ära, som var ett resultat av deras oåterhållsamhet, överfördes på barnen och därigenom gjorde dem olämpliga som präster. Denna bristande ära stod i bjärt kontrast till det goda rykte kyrkan önskade att sina företrädare skulle åtnjuta.²²

I den amerikanska forskaren Constance M. Rousseaus arbete om påven Innocentius III:s (1198-1216) förhållningssätt till klerikala familjerelationer redogörs kortfattat för argumentationen bakom dispensgivandet. I det anförda materialet förekommer uppgifter om

¹⁸ Salonen 2001, s. 352.

¹⁹ Wertheimer 2005.

²⁰ Wertheimer 2006, s. 406.

²¹ Schimmelpfennig 1979, s. 20; 38.

²² Schreiner 1994, s. 93; 96;98.

supplikanernas lärdom och allmänna ”meriter”, vilket synes utgöra en del av argumentationen.²³ Rousseaus undersökning är emellertid inte inriktad på att förklara eller kontextualisera dessa dispensbrevs argumentation, varför denna aspekt också lämnas i stort sett obehandlad.

Ingen av dessa forskare har således, så vitt jag känner till, systematiskt undersökt hur framställningen av klerkers och klosterfolks oäkta börd konstruerades i de medeltida dispensbrev. Den tidigare forskningens iakttagelser, och då särskilt de iakttagelser som belyser hur det juridiska problemet *defectus natalium* formerades och teologiskt motiverades, bildar emellertid en viktig utgångspunkt för mitt eget arbete. Det förefaller mig rimligt att anta, att argumentationen i någon mån torde förhålla sig till dessa föreställningar. Om så är fallet eller om andra föreställningar framskyntar i de svenska dispenserna, ämnar jag i föreliggande arbete undersöka.

Historisk Bakgrund

”Defectus natalium” och prästvigningen – en historisk överblick

Frågan om vem som skulle anses lämplig att utöva prästämbetet och tjänstgöra i högre kyrkliga befattningar blev mycket tidigt en viktig fråga i den kyrkliga rättsutvecklingen. I Nya Testamentets Pastoralbrev möter vi exempelvis olika krav som måste uppfyllas av den som skulle vigas till kyrklig tjänst. Här rör det sig framförallt om en strävan från den tidiga kyrkan att omge sig med klanderfria ledare, som kunde uppbära samhällets förtroende och anseende. I Första Timotheosbrevet slås det t.ex. fast, att en blivande diakon eller biskop inte ska ha varit gift två gånger, för att vara höjd ”över allt klander”.²⁴

Enligt Peter Landau speglar Pastoralbrevens bestämmelser på ett direkt sätt även tankegången bakom den medeltida kanoniska rättens syn på illegitima söners möjlighet att erhålla och förmåga att förvalta en kyrklig tjänst. Det kom emellertid att dröja till 1000-talet, innan kyrkan formulerade lagar som tydligt inskränkte oäkta barns möjligheter till kyrklig tjänst. Fastän de exakta juridiska implikationerna i dessa bestämmelser under lång tid debatterats livligt, kom denna kanoniska bestämmelse, nämligen att katolska präster måste vara födda inom ett laga äktenskap, att formellt avskaffas först 1983.²⁵ Vi har sålunda att göra med en kyrkorättslig princip som har varit såväl viktig som långlivad.

I det tidigmedeltida frankiska samhället (omkring 500-1000 e v t) var det ingalunda en självklarhet att barn som var födda utom äktenskapet skulle möta rättsliga hinder i sina

²³ Jfr t.ex. Rousseau 1993, s. 112-13.

²⁴ Landau 1994, s. 41; 1 Tim 3.1-8.

²⁵ Landau 1994, s. 41-42.

ambitioner att vigas till kyrkliga ämbeten. Även om vissa bestämmelser från konciliet i Meaux-Paris 845/46 pekade mot en förändrad rättsuppfattning, där några av de första stegen togs mot att beskära illegitima barns möjligheter att göra karriär inom kyrkan, är Regino av Prüm (d. 915) den förste kände kyrkoman som tydligt gav uttryck för uppfattningen att utomäktenskapligt födda personer vore olämpliga som präster. Han menade att en ”befläckad” eller ”vanryktad” präst (lat. *maculosus*) inte kunde genomföra den heliga handling som offermässan innebar, och inte heller användas i Guds tjänst. Under konciliet i Bourges 1031 vann också denna uppfattning laga kraft. I konciliet bestämdes att alla prästsöner och andra män av oäkta börd skulle utestängas från de kyrkliga ämbetena, innefattande alla kyrkliga grader från subdiakon och uppåt.²⁶ Teologiskt grundade sig konciliets beslut på Gamla Testamentets förbud mot att låta personer av ”blandad härkomst” upptas av templet. Därutöver fanns det tydliga kopplingar mellan denna kyrkorättsliga bestämmelse och tendenser i den medeltida sekulära rätten, där barn födda utom äktenskapet omsider kom tillmätas allt sämre ställning ifråga om arvsrätt. Även om konciliets föreskrift kan uppfattas som glasklar, följde ingen kategorisk implementering av beslutet. I ett bevarat brevfragment från påven Alexander II (1061-1073) beskrivs att den utomäktenskapliga bördens kunde uppvägas av andra dygder. Redan från denna tid kunde den man som ville vigas till präst övervinna sitt *defectus natalium* genom att upptas av ett kloster eller tjänstgöra vid ett domkapitel.²⁷

Under 1100-talet sammanställde den kände juristen Gratianus den tidigare disparata kanoniska rättstraditionen i den s.k. *Decretum Gratiani*. Gratianus kom att problematisera kyrkans inställning till präster födda utom äktenskapet. Inom ramen för sitt kyrkorättsliga arbete diskuterade han grundligt huruvida förbudet endast gällde personer som annars inte uppvisade tillräckliga dygder och därigenom reproducerade faderns synder. Personer som på annat sätt visade sig dygdiga kunde, menade Gratianus, inte bara vigas till präster, utan dessutom nå mycket höga positioner inom kyrkan. Till stöd för detta ställningstagande åberopade Gratianus flera kyrkofäder, vilka hade förespråkat en tydlig åtskillnad mellan föräldrarnas och barnens synd. Särskilt tungt i sammanhanget vägde också uppgiften att Jesus skulle ha haft en härstamning som uppvisade utomäktenskapliga inslag. Samtidigt hävdade dock Gratianus, med stöd hämtat från St. Bonifatius (d. 754/55), att synden jämväl kunde gå i arv genom generationerna och t.o.m. fördärva hela folk. På liknande sätt resonerade den

²⁶ Vigningarna till subdiakon, diakon och präst brukar sammanföras under samlingsnamnet ”de högre vigningarna”, för att särskilja dem från ”de lägre vigningarna” till portvakt, lektor exorcist och akolut.

²⁷ Landau 1994, s. 42-46. Jfr också Wertheimer, s. 389-90.

medeltida filosofen och teologen Pierre Abélard (1079-1142). Med stöd från Gamla Testamentet argumenterade Abélard kraftfullt för uppfattningen att söner ärvde sin faders synd. Gratianus' resonemang mynnade slutligen ut i föreskriften att oäkta börd var ett hinder för att bli prästvigd, så länge denna brist inte upphävdes genom påvlig dispens. Han förnekade sålunda inte förekomsten av undantag från regeln, men menade att dessa var uttryck för den påvliga stolens särskilda rätt att ge dispens, eftersom påven själv inte hölls bunden av den kanoniska rätten.²⁸

Diskussionen om den oäkta bördens betydelse kom också att påverka de talrika medeltida klosterordnarna. Något förenklat skulle man kunna säga att klostren eller tjänstgöringen i kanikstift genom hela medeltiden kunde fungera som ett slags reningsbad för den person som önskade tvätta bort den oäkta bördens brist. Under senmedeltiden gällde som kanonisk rättsgrundsats att inträdet i ett kloster upplöste de hinder som *defectus natalium* annars utgjorde, en föreskrift som formulerats redan under det andra Laterankonciliet 1139.²⁹ Detta innebar emellertid inte att de personer som led av *defectus natalium* utan vidare kunde göra karriär inom klosterordnarna. Principiellt upptogs personer med *defectus natalium* i ordnarna med reservationen att det skedde *sine prelatione*, d v s utan att den som inträtt i orden kunde befordras till högre befattningar inom densamma. För att kunna avancera inom den aktuella orden, och därmed uppväga sin bördens brist, krävdes den påvliga dispensen, som arbetet i klostret emellertid skulle vara en väg till.³⁰

Under det senare 1100-talet förskjuts fokus från de teologiska diskussionerna om enskilda individers etiska och moraliska kvalifikationer, och huruvida dessa kunde uppväga den oäkta bördens. I centrum för diskussionen stod nu istället problemet med kyrkliga tjänster som gick i arv från far till son. Kyrkomäns oäkta börd blev således en fråga om korrupktion och kyrkans ämbetslagstiftning. Ärftliga kyrkliga tjänster betraktades med stark motvilja av den kyrkliga reformrörelsens företrädare; i dessa ådagalades, menade de, ett oacceptabelt förvärldsligande av kyrkan.³¹ Den kanoniska rättsutvecklingen kom under denna tid att särskilt sträva efter att minska ärftlighetsrisken, istället för att, som tidigare, sträva efter att upprätthålla ett moraliskt obefläckat prästerskap. Genom den rättslärd biskopen Bernhard av Pavia (d. 1213) arbete kom de två traditionerna, d v s den äldre teologisk-moraliska och

²⁸ Landau 1994, s. 46-48.

²⁹ Under fjärde Laterankonciliet formulerades denna reningsprincip tydligt: *presbyterorum filios a sacis altaris ministeriis removendos discernimus, nisi aut in coenobis aut in canonicis religiose probati fuerint conversati* ”vi bestämmer att söner till präster skall hållas borta från den heliga altartjänstgöringen, om de inte levtt i kloster eller tjänstgjort i kanikstift och därvid granskats samvetsgrant” (min övers.). Citerat från Schreiner 1994, s. 92.

³⁰ Schreiner 1994, s. 92-93.

³¹ Wertheimer, s. 392. Jfr också Rousseau 1993, s. 121.

yngre egendomsrättsliga traditionen, att gjas samman. Biskop Bernhard lät nämligen sammanföra bestämmelser från konciliet i Poitiers 1078, som Gratianus inte ägnat någon uppmärksamhet, med yngre kanoniska bestämmelser, som tog fasta på ärftlighetsfrågan. Därigenom hamnade återigen den enskilda prästens etiska kvalifikationer i centrum för diskussionen. Detta skifte sammanfattas väl av Bernhards eget uttryck *causa prohibitionis est dignitas sacerdotalis* ("orsaken till förbudet är den prästerliga värdigheten").³² Under 1100-talets sista år synes också denna kanoniska föreskrift ha fått allt tydligare praktiska konsekvenser. Detta understryks inte minst av att den första kända påvliga dispensen för prästvigning trots *defectus natalium* härstammar från tiden kring sekelskiftet 1200.³³

Trots att principen om *defectus natalium* uppenbarligen omsider blev en allt tydligare del av den kanoniska rättens praktiska tillämpning, var den fortfarande under 1200-talet omdiskuterad inom kyrkan. I centrum för denna inomkyrkliga diskussion fanns en tydlig osäkerhet i vad mån andra kyrkliga dignitärer än påven kunde utdela dispens för oäkta börd. I *Liber Extra* (1234) kungjordes att dispens för tjänster med prebenden av högre rang, exempelvis domkapitlens ledande positioner (prelater), samt alla tjänster som innefattade själavård (*cura animarum*) endast kunde meddelas av påven själv. Rätten att dela ut dispens till lägre prästtjänster överlämnades förmodligen till det enskilda stiftets biskop. Senare under 1200-talet, särskilt under Bonifatius VIII (1294-1303), reducerades den enskilda biskopens möjlighet att meddela dispens kraftigt, vilket emellertid inte hindrade en fortsatt osäkerhet i hur den kanoniska lagen skulle tolkas.³⁴ Redan under andra hälften av 1100-talet hade påven inrättat ett särskilt *penitentiarium*, en myndighet som med påvligt mandat administrerade löpande ärenden rörande förlåtelse och dispenser, ofta nog relaterade till *defectus natalium*.³⁵ Under hela medeltiden förekom emellertid påvliga fullmakter till enskilda biskopar, som tillät dessa att utfärda dispens till ett givet antal prästkandidater för oäkta börd. Detta var särskilt vanligt i den katolska kyrkans randområden, inte minst i Spanien, England och Skandinavien.³⁶

Förmodligen bör inrättandet av penitentiariet, och den därpå följande kapaciteten att handha ärenden rörande *defectus natalium*, ses som ett led i processen att från påvligt håll försöka centralisera dispensgivandet. Någon slutgiltig konsensus i frågan om vem som ägde

³² Landau 1994, s. 49-50.

³³ Landau 1994, s. 51.

³⁴ Landau 1994, s. 51-52.

³⁵ Tamburini 1994, s. 123-124.

³⁶ Schmugge 1995, s. 42-47.

rätten att meddela dispens nåddes emellertid inte under 1200-talet.³⁷ Denna osäkerhet och beredvillighet att diskutera frågan om rätten att ge dispens tyder, i min mening, framförallt på två saker. Dels tydliggör det att frågan om oäkta börd etablerat sig som en praktisk och betydande verklighet i den kyrkliga rätten, vars implikationer följaktligen har måst diskuteras. Dels tyder det, anser jag, på att frågan hade en betydande ideologisk och praktisk betydelse för de dispensgivande parterna, där både påven och de enskilda biskoparna verkar ha varit intresserade av att tillmätas denna rättighet. I detta sammanhang är emellertid viktigt att poängtera att frågan om oäkta börd och prästerliga äktenskap medeltiden igenom kunde te sig relativt oproblematiskt bland lekmän och församlingspräster, som i många fall nog kunde betrakta frågan med en större eller mindre grad av likgiltighet.³⁸

³⁷ Landau 1994, s. 51-53; , s. 90.

³⁸ Schreiner 1994, s. 85-86.

Dispensbreven

Inledande anmärkningar

Nedan följer en presentation och analys av de i studien ingående dispensbreven. I sammanställningen av resultatet har jag utgått från en tematisk princip. Detta betyder att jag har försökt sammanföra de brev som uppvisar en snarlik framställning av de ifrågavarande personernas bördsbrist och skäl till dispens från densamma. Denna indelning bör i sig ses som ett försök att strukturera materialet, vilket förhoppningsvis även bidrar till att tydliggöra arbetets resultat.

Klerken Magnus- om värdet av att ha rätt livsföring och sexualetik

På ett grundläggande plan hörde frågan om *defectus natalium* nära samman med kyrkans officiella hållning till sedlighet och sexualetik. Eftersom sexualetik och sedlighet var bärande byggstenar i denna juridiska fråga, är det föga förvånande att dessa aspekter intar en viktig roll i många av de undersökta brevens framställning. Det vore knappast en överdrift att hävda, att tanken om de goda sedernas primat återkommer med en nästan mekanisk regelbundenhet i materialet. I det följande ämnar jag diskutera två olika fall, som tillsammans åskådliggör betydelsen av sedlighet och sexualetik – i detta fall ett efterlevande av celibatkravet. Detta ligger väl i linje med de iakttagelser som flera tidigare forskare gjort.³⁹

Under sommaren 1345 skickade Clemens VI:s kansli ett brev till ärkebiskopen i Uppsala, i vilket biskopen ombads att granska klerken Magnus av Saununges person och meriter. Magnus hade nämligen begärt dispens för sitt börds hinder. För att klargöra huruvida denne Magnus var förtjänt av dispens, uppdrogs alltså åt biskopen att göra de nödvändiga efterforskningarna om Magnus' karaktär. Efter de sedvanliga hälsningarna kungjordes följande:

[...] Accedens ad presentiam nostram dilectus filius Magnus de Saununge clericus tue diocesis, nobis humiliter supplicavit, ut cum eo super defectu natalium quem patitur de soluto genitus et soluta, quod huiusmodi non obstante defectu, possit ad omnes ordines promoueri, et ecclesiasticum beneficium obtinere, etiam si curam habeat animarum dispensare misericorditer curaremus. Ad te igitur remittentes eundem, fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatinus, consideratis diligenter

[...] Då han uppenbarade sig för vår närvaro, bad vår älskade son, Magnus av Saununge, klerk vid ditt stift, oss att vi barmhärtigt skulle ordna att han ges dispens så att han, då han lider av *defectus natalium*, såsom varande född av en ogift man och kvinna, ändå ska kunna befordras till de heliga vigningarna, även om det skulle innebära en tjänst med själavård, utan att denna brist ska vara honom till hindern. I det att vi remitterar detta till dig, överlåter vi åt dig, broder, genom apostoliska skrivelser, att du, efter att noga ha

³⁹ Jfr. Wertheimer 2006, s. 406 och Schimmelpfennig 1989, s. 38.

circumstantiis uniuersis que circa ydoneitatem persone fuerint attendende, si paterne non est incontinentie imitator, sed bone conuersionis et uite, super quibus tuam intendimus conscientiam onerare, aliasque sibi merita suffragantur, ad dispensationis gratiam obtinendam secum super premissis auctoritate nostra dispenses, prout secundum deum anime sue saluti uideris expedire. Ita tamen quod idem clericus prout requiret onus beneficij quod eum post dispensationem huiusmodi obtinere contigerit, ad ordines se faciat statutis temporibus promoueri, et personaliter resideat in eodem [...].⁴⁰

granskat alla omständigheter som kan ha funnits rörande personens lämplighet, att han inte härmar faderns lössläpphet, utan är av godandel och att du, om hans meriter annars talar för honom, vilket vi överlåter till ditt samvete att granska, under dessa förutsättningar kan ge honom dispensens nåd, såvida det synes dig, i förhållande till Gud, kunna gagna hans själs frälsning. Nämnda klerk måste dock, när han efter denna dispens fått ett beneficium, fullgöra de plikter som är knutna till beneficiet, inom stagad tid låta vigas och personligen bo på tjänstgöringsorten [...].

Vi har här att göra med ett starkt formaliserat påvligt svar. Detta understryks inte minst av att en annan präst i Uppsala stift år 1284, Johannes Henriksson, meddelades dispens på exakt samma villkor.⁴¹ Dispenserna är i princip identiska, både vad gäller de uppställda kraven och de språkliga formuleringarna, trots att 60 år skiljer dem åt. Kraven på sedlighet, inte minst att supplikanten skulle ha övervunnit den faderliga lössläppheten, är ofta närvarande i de undersökta breven, liksom ospecificerade ”meriter”.⁴² Att sedligheten och den goda livsföringen i förutnämnda brev framförallt har att göra med sexualmoral, framkommer av konstruktionen *si non paterne est incontinentie imitator, sed bone conversationis et uite* (”om han inte härmar faderns lössläpphet, utan är av godandel och livsföring”). Genom infogandet av ett *sed* (”utan”), skapas en förbindelse eller snarare en motsatsställning mellan bristande kyskhet och goda seder. För att uttrycka det annorlunda, att ha goda seder tycks i brevet vara liktydigt med en frånvaro av ”lössläpphet”.

Att dessa krav och argument uppträder med en sådan regelbundenhet i materialet torde knappast vålla någon överraskning. Problemet *defectus natalium* var i grund och botten ett sedlighetsproblem, som hade sin upprinnelse i att vissa individer inte följde de sexaletiska krav kyrkan hade uppställt. Resultatet blev inte bara avkommans rituella orenhet; den som fötts i oäkta säng hotade dessutom reproducera den fädernesärvda osedligheten, varför dennes goda seder oundvikligen måste utsättas för granskning. Det gällde kort sagt att se till, att brottet inte begicks i nästa generation. Precis som Abélard och Gratianus hävdade, synes vi här ha att göra med föreställningen att osedligheten löpte stor risk att gå i arv från far till son. Detta kunde naturligtvis innebära rent strukturella problem för kyrkan, exempelvis i form av

⁴⁰ DS 3965 (SDHK-nr: 5194).

⁴¹ DS 787 (SDHK-nr: 1270).

⁴² Förutom de ovannämnda breven förekommer i DS 9038 och 5430 krav på att de dispenserade klerkerna inte ska följa i den faderliga lössläppheten. Goda seder i vidare mening anförs som argument i flertalet dispensbrev som innehåller någon form av motivering, se t.ex. DS 133, 430, 5384 och 5502.

ärftliga tjänster. I teorin var dessutom ett okyskt prästerskap oanvändbart för kyrkan, eftersom okyska klerker saknade de ”rena händer” som ansågs nödvändiga för att fira mässan. Genom att ge sig hän till kroppens frestelser, förlorades den inre renhet som det medeltida prästerskapet formellt avkrävdes, utan vilken detta prästerskap hotades av förvärldsligande.⁴³ Att underlåta att åtminstone retoriskt betona värdet av ett obefläckat prästerskap, torde därför ha varit av avgörande betydelse för kyrkans självbild. Argumentationen var sålunda oundviklig; om inte kyrkan tog ställning för de egenskaper som var grunden till den legitima födseln, var varken de kanoniska förordningarna om *defectus natalium* eller de föreställningarna om klerikal renhet som låg bakom dem meningsfulla. Samtidigt gör brevet tydligt att såvida supplikanten befanns ha bättre seder än fadern, om antagandet om den ärvda osedligheten kunde motbevisas, fanns inga vidare hinder till en prästvigning, undantaget möjligheten att vigningen skulle äventyra supplikantens frälsning.

Ingrid, den driftiga abbedissan i Vreta – om de praktiska behovens krav och endräktens betydelse

Bland de påvliga dispenserna för oäkta börd förekommer inte bara män; i ett bifall från Clemens VI beskrivs en nunna, Giridis (Ingrid),⁴⁴ som under mitten av 1300-talet ska ha valts till abbedissa i Vreta kloster. Vreta var under medeltiden ett betydande nunnekloster och det första av sitt slag i Sverige. Klostret löd från omkring år 1160 under den cistersiensiska klosterregeln.⁴⁵ Abbedissan Ingrid var född utom äktenskapet och därför inte lämplig att inneha en högre befattning inom orden (*prelatio*). Av denna anledning skrev biskop Niklas i Linköping en petition till påve Clemens VI i Avignon och bad om dispens å Ingrids vägnar. Påvens svar, daterat till 21 oktober 1352, ger i följande ordalag bifall till biskopens petition.

Significat sanctitati vestre deuota creatura vestra Nicolaus, episcopus Lincopensis, quod olim vacante monasterio sanctimonialium in Wretis Cisterciensis ordinis Lincopensis diocesis moniales ipsius Giridem professam natam de soluto et soluta tanquam alias ydoneam et sufficientem ad gubernacionem dicti monasterii in eorum abbatissam concorditer elegerunt, dictaque electa administracioni ipsius monasterii vtiliter prefuit et

Er trogne tjänare Niklas, biskop i Linköping, kungör för ers helighet, att nunnorna i Vreta kloster, som tillhör den cisterciensiska orden och ligger i Linköpings stift, en gång då klostret saknade abbedissa, endräktigt valde Giridis [Ingrid], som är född av ogifta föräldrar, men som annars är lämplig och tillräcklig till att styra nämnda kloster, till sin abbedissa. Sagda Giridis har, på ett berömligt vis och i en air av gott rykte

⁴³ Angenendt 2000, s. 453-462.

⁴⁴ Giridis är här med största sannolikhet en förvanskning av namnet Ingridis (Ingrid). Ifrågavarande Ingrid ska dock inte förväxlas med den mer kända Ingrid Svantepolkssdotter, som tidigare under 1300-talet också varit abbedissa i Vreta. Se vidare Andrae 1981, 30-31.

⁴⁵ <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/vreta-kloster/345875> (2013-03-04). Enligt traditionen grundades klostret av Inge den äldre och skall då tillhört benediktinerorden. Om klostrets ursprung råder och eventuell tillhörighet till benediktinerorden råder stor osäkerhet. Klostret spelade dock från 1100-talets mitt och under hela medeltiden en viktig roll för Linköpings stift. Nilsson 1998, s. 93.

laudabiliter in odore bone fame ipsum gubernavit. Cum itaque sine ipsius Giridis salubri regimine dictum monasterium in suis iuribus nimium collabatur, supplicat eidem sanctitati, quatenus per ipsam legitime administrata rata et grata habere dignemini ac cum ipsa, quod huiusmodi monasterio tanquam abbatissa dicto deffectu non obstante preesse et administracionem tenere valeat, graciose dispensantes quibuscunque constitutionibus non obstantibus. Fiat vt petitur R.⁴⁶

förestått detta [kloster]. Eftersom sagda kloster utan denna Giridis välgörande styre kommer att förfalla alltför mycket i sina sedvänjor, ber han [biskopen] ers helighet att ni må bevärdiga att hålla det som har gjorts av henne på ett rättsenligt sätt för godkänt och gott, och att hon må förestå detta kloster som abbedissa och sköta dess administration, utan att sagda brist ska vara henne tillinders. [Därtill] ger vi nådigt dispens i det att inga som helst bestämmelser ska vara [henne] tillinders. Må det ske, som ombes R.

Argumentationen för dispensen är till övervägande del koncentrerad på Ingrids duglighet; klostret behövde en skicklig ledare och administratör. Hennes oäkta börd gjorde henne *a priori* olämplig som abbedissa. Resonemanget är sålunda inriktat på att klarlägga att hon, genom sitt förtjänstfulla beteende, övervunnit denna brist. Just denna motsatsställning mellan den oäkta bördens och den personliga dugligheten indikerar att de ansågs hänga samman; med dålig börd följde dåliga egenskaper. Av denna anledning blev det avgörande att visa, att Ingrid utgjorde ett undantag från den oäkta bördens förväntade utfall, att hon genom flit och duglighet lyckats gottgöra sin medfödda brist. För att vidare understryka detta, betonas att hon åtnjöt gott rykte (jfr. *in odore bone fame*). Genom att anföra hennes goda rykte ville man visa att hennes sedlighet var allmänt erkänd och därför bekräftad.⁴⁷ Denna betoning av det goda ryktet återfinns också i en dispens riktad till munken Niklas i Nydala, vilket understryker dess juridiska betydelse.⁴⁸ Onekligen för denna betoning av det goda ryktet tankarna till Claus Schreiners slutsatser. Schreiner har i sin forskning klargjort att föreställningen om ära utgjorde en viktig aspekt bakom formeringen av *defectus natalium* som juridiskt problem.

⁴⁶ DS 5384 (SDHK-nr: 6470). Formeln *fiat ut petitur* användes för att indikera att supplikanten erhållit en särskild önskan, som i kanonisk mening gick utanför de vanligaste medgivandena. I detta fall rör det sig förmodligen om den omständighet att Ingrid inte bara vill få dispens för sitt *defectus natalium*, utan dessutom få godkännande för sitt ämbetsutövande som abbedissa, vilket alltså skett utan att hon i laglig mening varit kvalificerad därtill. Detta kan jämföras med dispensen som i samma påvliga brev gavs till munken Niklas, som undertecknades med ett enkelt *fiat R* ("må så ske R"). Till skillnad från Ingrid hade Niklas ännu ej beklätt en högre position inom sin orden, varför hans supplik kunde anses måttligare. Signaturen R syftar förmodligen på det namn påven Clemens VI bar före sin upphöjelse, Pierre Roger (Petrus Rogerius). Då en dispens utfärdades av påven själv, och inte av hans penitentiarius, användes begynnelsebokstaven i påvens dopnamn. Att Clemens har valt underteckna med R (begynnelsebokstaven i familjenamnet) istället för P synes därför något besynnerligt. Se vidare Salonen 2001, s. 78-79.

⁴⁷ Det vore knappast någon överdrift att hävda, att idén om det goda ryktet var central i det medeltida samhället. I såväl medeltida skönlitteratur som officiella dokument fästs en betydande vikt vid ryktets betydelse. Till skillnad från moderna juridiska system fäste de medeltida juristerna stor vikt vid hörsägen och den allmänna uppfattningen om en person och dennes förehavanden. Den samlade uppfattningen om en person kan sägas utgöra kärnan i det mångfacetterade begreppet *fama*. Att ha ett gott rykte var således oundgängligt för den som ville bekläda en statusfylld position i det medeltida samhället, vilket förklarar varför Ingrids *fama* omnämns i dispensbrevet. Jfr. Fenster & Lord-Smail 2003, s. 1-8.

⁴⁸ Ds 5384 (SDHK-nr: 6470).

Genom sina otillåtna sexuella förbindelser hade föräldrarna till de oäkta klerkerna vanhedrat sig och kyrkan, en vanheder som manifesterades genom och ärvdes av de oäkta barnen.⁴⁹

Genom att framskriva supplikanernas goda rykte, kunde sålunda denna vanheder gottgöras och äran återtas; om omgivningen erkände supplikanernas hederlighet var inte farhågan att dessa skulle svärta ned kyrkans rykte med sin låga härkomst längre giltig.

Ingrids styre beskrivs vidare som *salubris*, alltså välgörande, utan vilket klostrets sedvänjor skulle ha förefallit alltför eller oerhört mycket (*nimum collabatur*). Formuleringen röjer således tanken, att det har måst röra sig om ett vittgående förfall, för att dispensen skulle anses motiverad. Resonemanget i brevet är alltså att betrakta som mycket praktiskt, där klostrets välfärd ställs i centrum. Att välja en person av oäkta börd var inte önskvärt, men det lyfts fram som ett värre ont att hela klostret skulle bli lidande i händerna på en mindre duglig ledare.

Mindre framträdande i argumentationen, men knappast oviktigt, är det sätt varpå Ingrid sägs ha blivit vald. Enligt den påvliga dispensen ska hon ha blivit utsedd *concorditer*, varmed menas att det skall ha rått konsensus bland nunnorna i Vreta om att låta Ingrid bekläda positionen som abbedissa. Att denna omständighet har tillmätts betydelse belyses av den enkla omständighet, att *concorditer* inte på något vis är grammatiskt eller semantiskt nödvändigt för den aktuella meningen. Det är därför rimligt att anta, att själva denna konsensus utgör en del av argumentationen.

Vad beror detta på? Varför tillmättes denna konsensus en sådan betydelse i en tid långt innan demokratiska ideal hade fått genomslag i samhället? Jag tror att vi är tvungna att betrakta detta framhållande av endräkten ur åtminstone två perspektiv: först det rent bibliska, som framförallt går tillbaka på Nya Testamentets skrifter, och en allmän medeltida betoning av inomkyrklig enhet.

I Nya Testamentet finner vi bibelstycken som hyllar enheten inom församlingen. I Första Korinthierbrevet beskrivs församlingen som en del av Kristi kropp, vars medlemmar är ouplösligt förenade med varandra i tron på Kristus. Bibelstycket uppmanar till respekt för församlingens olika medlemmar, oavsett vilken position eller vilka gåvor dessa fått av Gud. Genom att likna församlingen vid en kropp, visar författaren hur orimligt, ja hur otänkbart det vore med splittring inom den kristna församlingen: ”Ögat kan inte säga till handen: ’jag behöver dig inte’ och inte heller huvudet till fötterna: ’jag behöver er inte’”.⁵⁰ Enhet i Kristi församling framställs således som ett krav, föga förhandlingsbart och sanktionerat av Gud. Att

⁴⁹ Schreiner 1994, s. 93-98.

⁵⁰ 1 kor 12.

endräkt, även allmänt sett, skulle ha setts som något eftersträvansvärt, förefaller därför som ett befogat antagande.

Betoningen av endräkten, som jag tycker mig se i ovannämnda dispensbrev, bör också kunna sättas i relation till den medeltida katolska kyrkans ihärdiga kamp mot kätteri. Kätteri, dvs kristna trosuppfattningar som avvek från kyrkans officiella påbud, sågs per definition som ett hot mot den eftersträvansvärda kyrkliga endräkten. Särskilt talande är härvidlag Gregorius VII:s (1073-1085) definition av kättare, som vittnar om den inomkyrkliga endräktens centrala ställning. I hans mening var saken nämligen relativt okomplicerad: *hereticum esse constat qui Romane Ecclesie non concordat* ("det är bestämt, att en kättare är en person som inte står i endräkt med den romerska kyrkan").⁵¹ Även här är det viktigt att påpeka, att vi rör oss inom ett teologiskt fält, där endräkten avser den rätta tron. Men om vi vet att föreställningen om endräkt i trosfrågor sågs som en förutsättning för kyrkan, ligger det då inte nära hands att anta, att endräkt inom församlingen överhuvudtaget sågs som något gott och eftersträvansvärt? Det förefaller inte orimligt att den teologiska doktrinen om endräkt, som så starkt präglade den medeltida katolska kyrkan, skulle ha färgat av sig på synen på kyrklig verksamhet överhuvudtaget. Härvidlag är också benediktinerregeln från 500-talet intressant, eftersom den tydligt ålägger ordens medlemmar att "inte älska kontroversen".⁵² När ett kloster uppvisade endräkt, var det ett bevis på att dess medlemmar levde i harmoni, och att det bland dem inte fanns utrymme för någon schism. Att gå emot denna endräkt vore därför oklokt, eftersom det just vore att skapa förutsättningar för splittring. Detta skulle i sin tur förklara varför omständigheterna kring valet av Ingrid förekommer i argumentationen; kyrkan skulle helt enkelt värna om endräkten.

Biskop Mattias' och ärkebiskop Nils' dispenser – om praktiska realiteter och gåvor i flera led

Under högsommaren 1372 utfärdade den i Avignon bosatte påven Gregorius XI en generell hållen dispens till biskopen Mattias (Matts) Larsson av Västerås.⁵³ Det var emellertid ingalunda biskopen själv som fick dispens för sin börd; den påvliga dispensen kan närmast

⁵¹ Classen 1976, s 31. Liknande tankar går att se hos exempelvis Bernard av Clairvaux, som bl.a. ser kätteriet som ett hot mot den kristna trons enhet. Leclercq 1976, s. 14-15.

⁵² *Non amare contentionem*. Benediktinerregeln kan nås digitalt, bl.a. via <http://www.umilta.net/rb1.html> (2013-04-18)

⁵³ Mattias (Matts) Larsson valdes till biskop 1371. Han promoverades till denna post 1372 och innehade tjänsten till sin död 1379. Vid tiden för sin befordran till biskop hade han gedigen akademisk karriär bakom sig. Han hade tillbringat 17 år i Paris, först som student och sedan som lärare vid den filosofiska fakulteten. Under tiden i Paris (1335-1352) var han sannolikt tidvis hemma i Sverige och uppbar olika kyrkliga tjänster. Han hade bl.a. tjänstgjort som kanik i både Uppsala och Västerås, innan han valdes till biskop. Ekström 1939, s. 88-95.

beskrivas som ett slags *carte blanche*, en fullmakt att utfärda dispenser för *defectus natalium* till sex valfria prästkandidater inom Västerås stift.⁵⁴ Av det påvliga brevet att döma förefaller denna dispens ha efterfrågats av biskop Mattias i ett tidigare skede. Påven förklarar i inledningen till brevet sina åsikter om biskop Mattias person, vilket på ett retoriskt plan förefaller vara betydelsefullt för påvens beslut:

Venerabili fratri Mathie episcopo Arosiensi salutem etc. Personam tuam nobis et apostolice sedi deuotam tuis exigentibus meritis paterna beniuolencia prosequentes illa tibi libenter concedimus / per que alijs te reddere valeas graciosum. Cum itaque, sicut exhibita nobis pro parte tua peticio continebat, in tuis civitate et diocese Arosiensibus, que a Romana curia non modicum distant, magna raritas presbiterorum fore noscatur [...] cum sex personis earundem civitatis et diocesis defectum natalium pacientibus[...] dummodo persone ipse alias sint ydonee nec sint paterne incontinentie sectatrices, sed bone conversacionis et vite / aliasque eis merita suffragentur ad huiusmodi dispensacionis gratiam obtinendam[...] ad omnes eciam sacros ordines promoveri[...] plenamque et liberam concedimus[...] facultatem[...].⁵⁵

[Vi] hälsar ärevärdige broder biskop Mattias av Västerås osv. I det att vi behandlar din person med faderlig välvilja, en person som är hängiven oss och den apostoliska stolen och i det att vi tar hänsyn till dina meriter, går vi gladeligen med på följande, varigenom du nåderikt ska kunna ge dig åt andra. Då din skrivelse, som nyligen visats oss, innehöll uppgifter om att det är känt, att det i din stad och ditt stift Västerås, som ligger långt bort från den romerska kurian, kommer att bli en stor brist på präster [...] ger vi full och fri möjlighet [åt dig] att låta sex personer av nämnda stad och stift, som lider av *defectus natalium* vigas till samtliga kyrkliga grader. Detta förutsätter att personerna ifråga annars är lämpliga och inte följer i faderns lössläpplighet, utan är av god vandel och livsföring, och som har meriter som på annat sätt talar för att de ska få denna slags nåd ,som en dispens innebär[...].

Av texten framgår att det finns åtminstone tre saker som synes aktualisera en dispens, nämligen 1) biskop Mattias trohet och övriga meriter, 2) prästbristen i stiftet och 3) de ifrågavarande prästkandidaternas goda vandel och meriter.

I stort sett skiljer sig inte biskop Mattias dispens nämnvärt från en dispens som år 1309 beviljades ärkebiskop Nils i Uppsala. Även här gällde dispensen ett på förhand uppgjort antal prästkandidater som inte levde upp till bördskriteriet. De ärkebiskopliga volymerna var emellertid betydligt större: tjugo personer som var söner till präster och fyrtio söner till ogifta lekmän skulle ges dispens. Formuleringarna i denna tidigare dispens uppvisar vissa grammatiska variationer, men har uppenbarligen samma innebörd som den tidigare anförda

⁵⁴ Detta slags massdispens var inte ovanlig under den aktuella tiden. I områden som låg långt ifrån den katolska kyrkans centrum i Södra Europa fanns ofta en betydande mängd präster som var födda utom äktenskapet. Behovet av många dispenser var således omfattande i dessa områden. Dessa omständigheter gällde inte minst för de skandinaviska stiftet. I England förefaller nyvalda biskopar rutinemässigt ha begärt rätten att utfärda dispens för ett givet antal klerker. Schmutge 1995, s. 42-47; Wertheimer 2005, s. 219.

⁵⁵ DS 9038 (SDHK-nr: 10235).

dispensen. Ärkebiskopen ges denna nåd, för att han i sin tur ”ska kunna vara nåderik mot andra” (*per quam existere possis aliis graciosus*). Precis som i den tidigare nämnda dispensen till biskop Mattias, poängteras det stora avståndet mellan kurian och Sverige. Istället för att behandla ärkebiskopens meriter, betonas att påven hyser en ”känsla av faderlig kärlek” till honom (*paterne dilectionis affectum*). Senare framkommer emellertid att påven har ett särskilt förtroende för ärkebiskopen.⁵⁶ Kraven som åläggs dessa prästkandidater ifråga om personliga egenskaper är identiska med de som anfördes i biskop Mattias’ dispens. Till skillnad från dispensbrevet av år 1372, betonas i detta brev att prästkandidaterna måste vigas på utsatt tid och personligen vistas på tjänstgöringsorten.⁵⁷

Utgångspunkten för dispensgivandet är som exemplen visar en brist på präster i stiftet. Argumentationen har sålunda en mycket praktisk grund; stiftet behöver präster för sin verksamhet. I detta avseende finns det tydliga likheter mellan dessa brev och abbedissan Ingrids dispens. Här är det vidare intressant att det svenska materialet fortfarande på 1370-talet kunde uppvisa en argumentation som tog fasta på den praktiska nödvändighet, något som enligt Schimmelpfennig skulle ha varit ett karaktistikum för dispensbrev fram till det tidiga 1200-talet.⁵⁸ I mitt material förekommer denna diskurs, förutom i nämnda brev till ärkebiskopen och Västerås biskoparna, i abbedissan Ingrids dispens som diskuterades i föregående avsnitt. Sammantaget tycks detta tyda på att en argumentation som tydligt tog fasta på praktiska nödvändigheter var livaktig i de svenska dispenserna fortfarande under 1300-talets andra hälft. Att denna argumentation synes ha förblivit stark i de svenska dispensbrev kan förmodligen delvis förklaras av kyrkoprovinsens avlägsenhet. I brevet till biskop Mattias 1372 målas alltså upp en bild av den avlägsna kyrkoprovinsen Sverige, som synes skvallra om hur man från påvligt håll betraktade det svenska ärkestiftet. I denna bild av avlägsenhet passar onekligen föreställningen om de praktiska omständigheternas krav mycket väl in. Själva avlägsenheten motiverar en föreställning om provinsens otämjdhet, där en brist på lämpligt folk blir naturlig och följaktligen ett välmotiverat inslag i argumentationen för dispenser.

Men denna praktiska omständighet verkar i sig inte tillräcklig för utfärdandet av de nödvändiga dispenserna. Stiftets behov sätts, som nämnts, i relation till biskopens och de tilltänkta prästernas egenskaper. Visserligen säger påvens inledande fraser till biskop Mattias ingenting om vilka meriter eller exakta tjänster som föranleder den påvliga välviljan, annat än

⁵⁶ I brevet påstås påven ”ha en special förtröstan på Gud ifråga om din klokhet” (*gerentes de circumspectione tua fiduciam in Domino specialem*).

⁵⁷ DS 1642 (SDHK-nr:2312).

⁵⁸ Schimmelpfennig 1979, s. 20.

att den svenske biskopen anses ha varit hängiven påvestolen. Mycket troligt rör det sig delvis om ett slags standardformulering och ett sätt för påvemakten att ge uttryck för den eftersträvansvärda troheten hos sina undersåtar.⁵⁹ Trots att brevet från 1372 alltså inte berättar vilka förtjänster som föranledde påvens välvilja, är ändå formuleringarna intressanta, eftersom de synes utgöra en viktig del av den påvliga argumentationen. Som en del i framställningen blottlägger de ett slags argumentationslogik, som förefaller ha nästan feodala kopplingar, där påven uppträder som en generös *patronus* eller länsherre. I det medeltida samhället hade gåvoinstitutionen onekligen en mycket viktig funktion, och jag tror att man bör ha denna funktion i åtanke när man betraktar nämnda brevs framställning. I sin studie om donationer till svenska kloster betonar Catharina Andersson gåvans betydelse som en väg till status och inflytande.⁶⁰ Även i mer världsliga, feodala sammanhang intog gåvogivandet en viktig roll; den mäktigare parten, länsherren, förväntade sig vassalens eller den underlydandes lojalitet, en lojalitet som förutsatte den högre partens givmildhet.⁶¹ Enligt Lars Hermanson formerades inom den högmedeltida kyrkan en föreställning om klerikal vänskap, som inte minst vidmakthölls av livaktiga brevförbindelser. Hermanson menar att denna andliga vänskapkultur i stort sett följde samma principer som den profana, där feodala förbindelser och gåvoutbyte utgjorde centrala inslag.⁶²

Påvens dispens är framförallt en gåva till biskop Mattias för hans påstådda lojalitet och förtjänster, och därigenom ett sätt att bekräfta att han som påvens ”vassal” visat sig tillräcklig. Det intressanta är, menar jag, att ovanstående excerpt synes visa, att dispens från *defectus natalium* inte bara betraktades som en sak mellan påven och den aktuella prästkandidaten, som skulle erhålla dispens för sin oäkta börd. Tvärtom är textstycket ett indicium på att det sågs som naturligt att biskopens goda gärningar mot påvestolen kunde verka i de underlydandes, alltså de utomäktenskapligt födda prästkandidaternas, favör. Därigenom erhö

⁵⁹ Ungefär tjugo år tidigare hade påve Innocentius IV utfärdat en nästan identisk dispens till biskop Magnus i Västerås. Den gången gällde dispensen tio präster. Denna tidigare dispens följer samma disposition som den ovan anförda; till stora delar är de båda dispensbrevens identiska. Samma krav på de tilltänkta prästerna anförts. Även i det tidigare brevet talas det om biskopens trohet mot påvestolen, vilket talar för att trohetstemat bör betraktas som ett slags retorisk standardformulering. Det senare brevet är något mer utförligt. Prästbristen diskuteras inte i det tidigare brevet, och inte heller biskop Magnus eventuella övriga meriter. Se vidare DS 5430 (SDHK-nr: 6595).

⁶⁰ Andersson 2006, s. 61-63, *passim*.

⁶¹ Jfr t.ex. White 2001, s. 172-179. Det råder knappast någon samstämmighet bland medievisiter hur det feodala gåvoutbytet bör karaktäriseras. En gren inom forskningen, företrädda av bl.a. Thomas N. Bisson och Georges Duby, betraktar den senare feodalismen (från omkring år 1000) som en ren affärstransaktion, där den feodala gåvan framförallt var ett sätt att säkerställa framtida tjänster hos underlydande. Denna s.k. ”kontraktmodell” har emellertid utsatts för kritik av Stephen D. White. Han har, med stöd framförallt från franska riddarromaner och krönikematerial, hävdat att det goda gåvogivandet stod i centrum för den feodala diskursen åtminstone ett par sekel efter år 1000. Se vidare White 2003.

⁶² Hermanson 2009, s. 50-54.

biskopen en gåva för sin lojalitet, en gåva som han i sin tur som generös *patronus* kunde förläna sina underlydande för deras förtjänster (jfr. *per que alijs te reddere valeas graciosum* ”varigenom du nåderikt må kunna ge dig åt andra”). Bland människor som levde och verkade i ett samhälle, där principen om gåvor, motgåvor och hierarkiska förhållanden torde ha utgjort djupt rotade referenspunkter, föreföll denna argumentation av gåvogivande och generositet i flera led nog naturlig. Framställningen tycks sålunda i detta hänseende kunna förklaras som sammansmältning av ett kristet barmhärtighetsideal och ett i det medeltida samhället väl inarbetat förhållningssätt till lojalitet och gåvogivande. Även om detta torde gälla båda de här diskuterade breven, förefaller brevet från 1372 ha en starkare slagsida åt det senare förhållningssättet, medan brevet från 1309 starkare genomsyras av ett kärleks- och barmhärtighetsideal. I dispensen till ärkebiskop Nils fästs betydande vikt vid den påvliga kärleken. Men genom att understryka att ärkebiskopens omdöme är föremål för särskilt förtroende från påvens sida, bekräftas han som undersåte, samtidigt som den påvliga gåvan motiveras. Som texten visar framställs emellertid inte biskop Mattias’ och ärkebiskop Nils’ goda egenskaper som tillräckliga för att en dispens ska träda i kraft; därtill krävs i vanlig ordning att de tilltänkta prästerna är moraliskt lämpliga för uppdraget. Föga förvånande betonas här det sexualetiska kvalifikationerna; prästerna får under inga omständigheter härma sina fäders beteende.

Drottningens kaplan Paulus – om vikten av lojal tjänst och goda kontakter

I september månad 1355 förseglades i Villeneuve i Avignon ett dispensbrev till kaplanen Paulus Laurentii i Uppsala. Denne Paulus hade goda kontakter med Sveriges dåvarande drottning, Blanka, och ska ha tjänstgjort som hennes personliga kaplan. Av påvens svarsbrev till Paulus framkommer att han redan erhållit dispens för sin oäkta börd en gång tidigare. Denna gång gällde saken en ny dispens. Drottningens kaplan önskade nämligen uppbära ytterligare kyrkliga prebenden jämte sin kaplanstjänst. I strikt mening handlar det alltså inte om en dispens för oäkta börd. Emellertid är det uppenbart argumentationen för den aktuella dispensen tydligt hänger samman med och tar avstamp i Paulus’ oäkta börd och hans ansträngningar att övervinna densamma. Den omständigheten att de båda kanoniska ärendena, den oäkta börd och de dubbla beneficierna, här tycks hänga så tätt samman motiverar således en närmare undersökning av brevet.

Efter att ha givit de sedvanliga hälsningarna, förklaras i brevet påven Innocentius VI:s hållning i frågan om undantag från den kanoniska rätten:

Apostolice sedis cunctis prompta benignitas attente

Den välvilliga apostoliska stolen undersöker nogsamt

discutiens probitatis et [virtutum]⁶³ merita singulorum erga personas Deo et eidem sedi devotas, probitatis et virtutum titulis insignitas ac sublimium personarum intercessione adiutas, interdum mansuetudine mitigando rigorem concedit eisdem, quod alias canonum censura interdicit [...] Cum autem, sicut accepimus, tu defectum huiusmodi studiis virtutum sic abstergere satagas et supplere, quod te pocioris sedis eiusdem gracia dignum reddis, nos sperantes, quod crescentibus in te nostris ac sedis eiusdem gracia crescent merita et virtutes ac volentes huiusmodi meritorum intuitu necnon consideracione carissime in Christo filie nostre⁶⁴ Blanche, Suecie et Norwegie regine illustris, pro te, dilecto Capellano suo, nobis super hoc humiliter supplicantis fauore prosequi gracia amplioris, huiusmodi regine ac tuis supplicacionibus inclinati tecum, vt duo alia beneficia ecclesiastica [...] libere recipere [...] dispensamus [...].⁶⁵

enskildas [dygdiga och] av rättfärdighet präglade förtjänster beträffande personer som är hängivna Gud och sagda apostoliska stol, som vidare är märkta med rättfärdighetens och dygdernas kännetecken samt understödda av högstående personers ingripande och låter ibland av barmhärtighet, genom att lindra strängheten, bevilja sådant åt dem, som den kanoniska rättens föreskrifter annars förbjuder. [...] Eftersom vi fått höra att du så givit dig hän åt att förintä och komplettera denna brist genom ivriga, dygdefulla handlingar. Det gör dig värdig den mäktiga påvestolens nåd, och vi hoppas att medan vår och den sagda stolens nåd kommer att växa i dig, så må dina tjänster och dygder, vilka vi välkomnar, växa. Vi har därvid tagit hänsyn till vår kära dotter i Kristus, drottning Blankas ställningstagande för dig, sin älskade kaplan, som bett oss så ödmjukt om detta. Genom dina och denna drottningens böner är vi nu villiga att behandla dig med en ynnest av än rikare nåd, på det att vi ger dig dispens att motta två andra kyrkliga beneficier [...].

Brevet till kaplanen Paulus har uppenbara likheter med framställningen i de förutnämnda breven till biskoparna i Västerås. I alla tre brev betonas troheten som egenskap (jfr. *personas deo et eidem sedi devotas* ”personer hängivna Gud och sagda stol”). Möjligheten att erhålla dispens är i brevet tätt sammankopplat med en föreställning om meriter. Men att ha meriter allena tycks inte ha varit tillräckligt; de måste först relateras till det teologiska sammanhanget, för att vinna giltighet. Meriterna blir i brevet alltså meriter, just därför att de är kopplade till en person som anses vara trogen Gud och Guds ställföreträdare vid den Heliga Stolen. Och det är denna trogna tjänst, och de förtjänster som utmärker den trogne, som motiverar dispenser från de kanoniska bestämmelserna. Dessa meriter bör vidare inte enbart förstås som resultatet av aktiva handlingar, utan synes även röra mer eller mindre inneboende personliga egenskaper. Supplikanterna skulle, som brevet berättar, vara ”märkta med rättfärdighetens och dygdernas kännetecken”.

Det är vidare tydligt att supplikanternas relation till ”högstående personer” betonas. Att ha en erkänd *patronus* – eller i detta fall en *patrona* – som genom sitt inflytande understödde supplikantens sak, erkänns i brevet som oundgängligt för erhållandet av dispenser. Uppenbarligen har vi här att göra med ett patron- och klientförhållande, som till sina

⁶³ Utgivaren föreslår att *virtutum* bör skjutas in här, emedan det saknas och förefaller ha hoppats över i ursprungstexten.

⁶⁴ Ordet *nostrae* saknas i en handskrift.

⁶⁵ DS 5402 (SDHK-nr 6900).

grunddrag påminner om den fullmakt som gavs till biskop Mattias av Västerås och ärkebiskop Nils av Uppsala. Detta understryks ytterligare av att påvens argumentation fäster stort avseende vid drottningens ingripande, som tillsammans med Paulus' egen begäran skall ha säkrat dispensen. Kanske är förklaringen också här ett slags medeltida gåvoföreställning, där trohet, plikter och skyldigheter, tjänster och gentjänster utgör referenspunkterna.⁶⁶ Brevet synes implicera, att supplikantens världsliga beskyddare tillerkändes ett formellt värde i frågor som rörde kyrkan. Exemplet är intressant, eftersom det synes visa att klientförhållanden, som Schmutz framhållit som avgörande för de oäkta klerkernas möjligheter, även kunde erkännas i de formella kyrkliga dispensbreven.⁶⁷ Det är dock viktigt att betona, att drottningens världsliga position kompletteras av att vara *carissime in Christo filie* ("käraste dotter i Kristus"). Detta understryker att hennes stöd tillmättes värde som en del av kyrkan, och inte enbart i kraft av sin världsliga position. I detta sammanhang bör vi åter dra oss till minnes den viktiga roll som det goda ryktet spelade under medeltiden. Ett ställningstagande från en erkänt inflytelserik person innebar att Paulus' goda rykte, hans *fama*, kom att ställas utom allt tvivel.

Brevet talar också i relativt skarpa ordalag om Paulus' bördsbriest. Särskilt tydligt blir denna skärpa när vi betraktar de verb som används för att beskriva hur Paulus övervunnit sin briest. Han skall genom "ivriga, dygdiga handlingar" ha "givit sig hän att förinta (*abolere*) och komplettera (*supplere*)" sin medfödda briest. Att briesten kopplas samman med verb som "förinta" eller "driva bort" tydliggör skarpt dess oförenlighet med den klerikala tjänstgörningen. Onekligen förefaller denna process röra sig om ett slags religiös tvagning, en tvagning som, när den väl var genomförd, skulle ge plats för den dygd som varit tvagningens förutsättning. Briesten skulle vändas till dygd, och genom dygden skulle den rituella renheten erövrast och stärkas, varefter klerken formellt kunde höjas över allt klander.

Klerken Johannes av Skara – om värdet av en strapatsrik resa

Även om vi inte kan veta exakt hur vanligt det var, hände det att supplikanterna från Sverige

⁶⁶ Det är möjligt att vi också bör söka förklaringen till denna patronus- och klientförhållande i rent religiösa sedvänjor. Härvidlag tycker jag mig skönja likheter mellan dispensbrevens formuleringar och helgonens funktion i den medeltida kyrkan. Dessa utgjorde som bekant ett slags hjälpande hand under den enskildas väg till salighet. Genom att knyta band till helgon, genom bön eller att genom att begravas nära en helgongrav (*ad sanctos*), kunde den enskilda individen komma i åtnjutande av helgonets förböner. Förböner av dessa helgon, som redan stod i Guds närvaro, ansågs kunna påverka den enskildas frälsning. Jfr Angenendt 2004, s. 678. Det förefaller inte helt orimligt att kaplanen Paulus' dispensbrev kan förstås som en analogi till relationen mellan syndaren, helgonen och Gud; genom en tredje part, vars välvillighet tillerkändes tyngd av kyrkan, kunde således supplikantens bön hamna i bättre dag.

⁶⁷ Jfr Schmutz 1995, s. 329-30.

personligen företog resan till kurian i Italien för att framlägga sina petitioner för påven.⁶⁸ En sådan resa gjorde också den präst vi mötte i detta arbetes inledning, Johannes av Skara. Hans ärende gällde en av de kärnfrågor som omgav *defectus natalium*; han ville tjänstgöra i en kyrka där hans far varit kyrkoherde. Visserligen hade Johannes redan erhållit dispens för sin bördbrist, men denna dispens tillät honom inte tjänstgöra i faderns tidigare kyrka. Den kanoniska rätten förbjöd detta och skälen var uppenbara: om söner till präster finge arbeta i sina faders kyrkor, skulle kyrkan kunna få ärftliga ämbeten av världsligt snitt. Det var sålunda en befrielse från denna föreskrift som Johannes önskade när han framlade sitt ärende för påven. Johannes var av allt att döma relativt lyckosam i sitt företag och kunde hembära ett påvligt brev till sin överordnade, biskopen i Skara. Efter att ha givit de erforderliga hälsningarna till sin biskop i det avlägsna Sverige, framlades följande:

Joannes Scarensis Presbiter tue Diocesis nobis humiliter supplicavit, ut cum super defectu natalium, quem patiebatur de presbitero genitus et soluta sit cum eo auctoritate Sedis Apostolice dispensatum, ampliozem sibi gratiam facere curaremus, ut Ecclesiam de Ballabu ejusdem Diocesis, in qua condam pater suus plebanus ejusdem proximo ministravit, et ad quam idem Presbiter a veris patronis ipsius canonice presentatum se asserit recipere, ac retinere licite valeat secum misericorditer dispensando. Nos igitur ipsius exigentibus meritis super quibus ei testimonium perhibetur laudabile attendentes graves labores et tedia, que idem presbiter sustinuisse dinoscitur propter hoc ad Sedem apostolicam de remotissimis partibus veniendo, ac volentes eidem ob hoc dummodo sibi merita suffragentur, et paterne non sit incontinentie imitator gratiam facere in hac parte, Fraternitati tue presentium auctoritate concedimus, ut cum eodem Presbitero super hoc auctoritate nostra dispenses, prout pensatis persone ipsius circumstantiis videris expedire [...].⁶⁹

Johannes av Skara, präst i ditt stift, som genom den heliga stolens auktoritet blivit dispenserad från sitt *defectus natalium*, som han led av såsom varande född av en präst och en ogift kvinna, har bett oss att vi må ombesörja att han vederfars en större nåd, nämligen att han, genom att vi barmhärtigt ger honom dispens, lagligen ska kunna ta emot och behålla [en tjänst i] kyrkan i Bollebygd, en kyrka där en gång hans far sist tjänstgjorde som församlingspräst. Sagde präst gör gällande, att denna tjänst har blivit given honom i laga kanonisk ordning av de verkliga innehavarna av patronatsrätten. I det att hans meriter rannsakas, förs en lovvärd vittnesbörd fram om honom, och vi lyssnar nogsamt på de vedermodor och sorger som sagde präst bekräftas ha genomgått för att för denna saks skull komma till den apostoliska stolen från de mest avlägsna av trakter. Vi önskar därför att ge honom nåd i denna sak, och tillåter dig, broder, i kraft av de närvarandes auktoritet, att du med vår auktoritet kan ge sagda präst dispens för detta, såvida hans meriter talar för honom och han inte härmar den faderliga lössläppheten och såvitt detta, sedan alla omständigheter vägt in, synes dig hjälpa honom[...].

Föga förvånande tar framställningen avstamp i misstanken om att Johannes kan ha fått ärva denna kyrkliga befattning från sin fader. Misttanken måste naturligtvis bemötas, varför Johannes framlagt att han blivit utsedd av ”de verkliga innehavarna av patronatsrätten” (*a veris patronis*), d v s av dem som hade laglig makt att förläna kyrkliga tjänster. Fadern ska

⁶⁸ Schmugge menar att det före år 1400 snarare var regel än undantag att supplikanterna personligen företog en sådan resa. Se vidare Schmugge 1994, s. 196-98.

⁶⁹ DS 424 (SDHK-nr: 715).

inte ha varit inblandad i affären och därför, menade supplikanten, hade han utsetts till denna post i laga kanonisk ordning. Särskilt gillande, eller misskund, fästs emellertid vid den omständighet, att Johannes ska ha genomlidit många kval under sin resa till påven. Att denna omständighet varit viktig i argumentationen framgår av de språkliga formuleringarna. Påven ”lyssnar noggsamt” (*attendentes*), vilket indikerar att saken varit av kanonisk vikt. Att vittnesbördens ska ha varit ”lovvärd” (*testimonium laudabile*), understryker dess förmildrande kvalitet. Påståendet om Johannes kvalfyllda resa synes alltså ha en betydande positiv inverkan på petitionens utfall. Påven lät emellertid, som framgår av excerptet, hänskjuta frågans slutgiltiga avgörande till Skarastiftets biskop, med uppmaningen att ta hänsyn till de vanliga parametrarna, nämligen supplikantens kyskhets och övriga meriter. Om dessa befanns tillräckliga, skulle den nödvändiga dispensen beviljas.

Givetvis bör man här fråga sig vad denna resa, och de omständigheter som omgav den, egentligen hade för bäring på själva sakfrågan. Varför framställs det som så förmildrande att klerken från Skara haft en särskilt besvärlig resa? Förmodligen ligger en viktig del av förklaringen i föreställningen, att den långa resan innebar en indikator på hans rättfärdighet, att han prövats av Gud men ändå förtröstansfullt fortsatt. Att resan just varit full av varjehanda lidande blir då av utomordentlig vikt. I den medeltida romerska kyrkan innebar lidandet en väg till större fullkomlighet. Att lida var inte bara en fråga om att stoiskt låta sig drabbas av arvsyndens effekter; genom att lida kunde människan närma sig Gud, och till och med åstadkomma en *imitatio Christi*, en efterlikning av Kristi lidande. Lidande innebar vidare en förstärkning av dygderna, och bidrog till att befästa individens obenägenhet till synd. Samtidigt förväntades alla kristna ha misskund med de nödlidande.⁷⁰ Mot denna bakgrund blir det inte heller svårt att förstå hur Johannes av Skara kunde meritera sig genom att betona resans umbäranden. Han hade utstått färdens lidande och därigenom stärkts i sina religiösa kvaliteter, samtidigt som det ålåg påven att som god kristen visa barmhärtighet mot den man som företagit sig och genomlidit denna strapatsrika resa.

Diakonen Finvid och munken Niklas - om vikten av att vara lärd

I tidigare diskuterade brev har vi sett hur den oäkta bördens betraktas som en brist, vilken måste uppvägas av de berörda prästernas meriter. Med undantag för prästernas sexualetik, omtalas dessa meriter ofta i svepande ordalag, utan att vi som läsare kan få en klar bild av vad som egentligen avses från dispensgivarens sida. Ofta nog betonas en allmän sedlighet och generella meriter. Denna utformning, som kan uppfattas som otydlig, beror i stor utsträckning

⁷⁰ Theologische Realenzyklopädie, Band XX, s. 689-91.

på dispensernas natur; de är formaliserade byråkratiska handlingar och följer en given disposition. De skulle vara applicerbara på olika personer och omständigheter och kunde därför inte vara alltför detaljerade. Stundom kan vi dock skymta andra och mer specifika resonemang bakom dispensbesluten, som visar vad dessa allmänna meriter kunde bestå i. Jag avser närmast den betoning av supplikanternas lärdom som förekommer i dispensbrev. I det följande ämnar jag därför granska vilken roll bildning och boklig kunskap spelade i argumentationen rörande *defectus natalium*.

Under år 1256 utfärdade påven Alexander IV (1254-1261) en dispens till Finvid, *diaconus canonicus* i Linköping. Påven lät inleda sin dispens med ett principiellt fördömande av den oäkta börden, men nådde ändå slutsatsen att Finvid borde få dispens. Dispensen har följande lydelse:

Alexander Episcopus Servus Servorum Dei. Dilecto Filio Finiwido Diacono Canonico Lincopensi Salutem &c. Etsi geniti ex copula quam fedus matrimonii non excusat illegitimi censeantur, illis tamen, qui geniture maculam litterarum scientia, et honestis moribus satagunt abolere, tanquam a Domino gratiam consecutis libenter misericordiam impertimur, cum ubi Dominus largus parcus esse non debeat dispensator. Cum igitur defectum natalium quem te pati proponis de presbitero genitus et soluta dono scientie et honestis moribus redemisse diceris, nos bonis benefacere cupientes, auctoritate tibi presentium concedimus dispensando, ut defectu non obstante predicto, ad Sacerdotium promoveri valeas, et dignitates ecclesiasticas si tibi canonice offerantur recipere licite, ac libere retinere, ita tamen quod si ad episcopatus honorem te vocari contigerit illum nequaquam recipias absque licentia[...].⁷¹

Biskop Alexander, tjänare till Guds tjänare hälsar [sin] käre son Finvid, *diaconus canonicus* i Linköping o.s.v. Även om ett äktenskapsfördrag inte upphäver att de som är födda ur en sådan förening må anses vara illegitima, visar vi gladeligen misskund mot dem som ger sig hän åt att förinta bördens skamfläck genom boklig kunskap och goda seder, som så att säga har vederfarits den nåden av Herren; ty där Herren är generös, ska icke [hans] ställföreträdare vara ogin. Då du lägger fram att du lider av ett *defectus natalium*, såsom varande född av en präst och en ogift kvinna, och som du sägs ha gottgjort genom kunskapens gåva och hedervärda seder, [och då] vi önskar göra gott åt de goda, bestämmer vi genom de närvarandes auktoritet att det åt dig bör ges dispens, att du kan undfå prästämbetet och att du fritt får hålla kyrkliga ämbeten, såvida dessa ges dig i laga kanonisk ordning, men om du kallas till att uppbära biskops ämbete, kan du inte motta detta utan [särskild] tillåtelse[...].

Brevet visar mycket tydligt att vi här har att göra med en språklig förhandling om den oäkta bördens skamlighet, en förhandling där den bördsbristen ställs mot andra egenskaper. Påven synes ha nått slutsatsen att en dispens var påkallad av följande två skäl, som hänger nära samman: 1) den plikt som åligger honom själv att som Guds ställföreträdare visa barmhärtighet och ta hänsyn till Guds generositet. 2) Finvids ihärdiga strävan efter att förinta sin brist med goda seder och sin bokliga bildning. Påven var vidare tydlig med att bristen i sig inte gick att tvätta bort; den som var son till en präst var helt enkelt anse som illegitim, oavsett

⁷¹ DS 430 (SDHK-nr: 727).

vilka äktenskapsfördrag som den enskilda prästen själv kan ha ansett som giltiga. Det som emellertid ansågs möjligt att förinta (*abolere*) verkar ha varit den rituella orenhet som den oäkta börden gav upphov till, det som på latin kallas *macula*, (skam)fläck eller nedsvärtning.

I nämnda dispensbrev knyts den bokliga bildningen mycket starkt till föreställningen om Gud. Bildningen beskrivs förvisso som en del av den enskilda individens arbete, eller åtminstone kopplat därtill, men är ytterst en gåva från Gud.⁷² Förmodligen hör detta resonemang i sin tur ihop med det synergismtänkande som under grekiskt inflytande kom att prägla föreställningen om människans frihet. Synergismen består i tanken att människan mottar fulländningen som en gåva från Gud, men först sedan de egna krafterna prövats.⁷³ Således kan vi förklara hur den bokliga bildningen på samma gång kan ses som frukterna av den egna ansträngningen och som en gåva från Gud. Denna den bokliga bildningens gåva görs vidare till ett uttryck för Guds generositet. Den blir kort sagt en indikation på att Gud trots Finvids oäkta börd har ett gott öga till honom.

Finvids härkomst innebar att han var olämplig som präst i laglig mening, att han var rituellt oren. Men i det påvliga resonemanget är det skillnad på den kanoniska rätten och Guds uppfattning. Finvids formella olämplighet att vigas motsvarades inte av Guds förmenta inställning till honom. Den bokliga bildningen och de goda sederna blir helt enkelt ett uttryck för att Gud valt ut Finvid. I brevet anses han därvidlag ha blivit föremål för Guds generositet, och således lämplig i dennes ögon, trots den kanoniska rättens principer. Saken är då klar: påven måste böja sig för det gudomliga beslutet och godkänna dispensen.

Nästan hundra år senare, 1352, skickades till biskop Niklas i Linköping ett meddelande om en påvlig dispens. I samma brev som Ingrid i Vreta tilläts fortsätta i sin tjänst som abbedissa, gavs dispens till munken Niklas i Nydala. Niklas var son till en präst och en ogift kvinna, och var därför att betrakta som illegitim. Påve Clemens VI:s kansli lät meddela biskopen i Linköping följande, och började som brukligt med att anföra innehållet i den ursprungliga petitionen:

Item quatenus cum Nicolao Ebbonis, monacho monasterii Noueuallis ordinis Cisterciensis Lincopensis diocesis, Parisius in theologia studente, de presbytero genito et soluta, quem litterarum sciencia, morum honestas, vite virtus et fama persone multipliciter exornant, quod huiusmodi defectu non obstante ad quamcumque prelationem sui ordinis eciam abbatialem, si ad ipsam contingat ipsum

Sammaledes att Niklas Ebbonis, som är munk i Cistercienserklostret Nydala i Linköpings stift, teologiestudent i Paris och som är född av en präst och [...] en ogift kvinna, [men] som mångfaldigt utmärks av sin bokliga bildning, sina hederliga seder, sin livsdygd och sitt personliga rykte, ska kunna befordras till och lagligen kunna bekläda varje grad i sin orden, också abbotvärdigheten, utan att denna brist ska vara

⁷² jfr. *dono scientiae litterarum*, ”genom den bokliga bildningens gåva”.

⁷³ Angenendt 2000, s. 104-105.

canonice promoueri, licite ascendere valeat, cum dictus ordo per ipsius industriosam prouidenciam et diligenciam circumspectam vtilliter illuminetur, dignemini dispensare quibuscunque constitutionibus non obstantibus[...]fiat. R.⁷⁴

honom till hindars, om han promoveras till denna [befattning] i laga kanonisk ordning. Må ni [påven] bevärdiga att ge denna dispens utan att några bestämmelser ska vara till hindars, på det att sagda orden ska kunna upplysas på ett gagnarikt vis genom hans [eller dess] arbetsamma ombesörjande och vitterkända vaksamhet [...] må så ske R.

Även här utgör den bokliga bildningen en del av argumentationen för en dispens. Tonen i brevet dock något annorlunda; istället för att betona att den bokliga bildningen kompenserar eller tvättar bort den oäkta bördens nedsvärtning, betonas de praktiska konsekvenserna för den cisterciensiska orden. Att ge Niklas tillträde till de högre värdigheterna skulle innebära en värdefull upplysning för klostret, givet hans bildning och goda karaktär. Liksom i abbedissan Ingrids fall fästes också avseende vid munkens goda rykte, vilket påminner om hur viktig denna egenskap ansågs vara i det medeltida samhället.

Att bildning och tro hörde tätt samman under medeltiden är närmast en underdrift. Kristendomens karaktär av skriven religion nödvändiggjorde boklig bildning för den bedjande klassen i samhället, om den skulle upprätthålla sin relation till Gud. Att kyrkans folk besatt ett minimum av bildning var vidare alldeles nödvändigt för att dessa skulle kunna sprida ett någorlunda enhetligt budskap.⁷⁵ Särskilt gällde detta klosterordnarnas medlemmar, vilka ansvarade för reproduktionen och spridningen av den religiösa litteraturen. Detta betyder emellertid inte att boklig bildning skulle ha betraktats som något helt oproblematiskt i den medeltida kristna kyrkan. Att studera litteratur och bilda sig skulle ske som ett medel att nå frälsning, att närma sig Gud. Detta medförde att ett alltför stort intresse för bildning, som gick utanför den kristna ramen, kunde betraktas med ogillande från vissa kyrkomäns sida. Ett gott exempel är Alcuins⁷⁶ förmaningar mot de klosterbröder som uttryckte en alltför stark beundran för den antike författaren Vergilius' verk *Aeniden*.⁷⁷ Dessa invändningar mot en viss

⁷⁴ DS 5384 (SDHK-nr: 6470).

⁷⁵ Att den medeltida kyrkan lade sig vinn om att försöka skapa en grundläggande utbildning för alla präster, framgår tydligt av det fjärde Laterankonciliet bestämmelser. Då stadgades det att varje katedral kostnadsfritt skulle undervisa klerker och fattiga studenter inom ramen för en katedralskola. Också andra kyrkor skulle, om resurser fanns, sörja för en grundläggande utbildning. Av samma konciliums dokument framgår att motivet var att kyrkan skulle ha präster som kunde fira mässan och utföra de heliga handlingarna på ett korrekt vis. Tanner 2008, s. 41-42. Denna tanke var ingalunda ny. I Karl den Stores berömda påbud, som utgick till kyrkomännen i Frankerriket, lyfts särskilt fram att det är en Gudi behaglig gärning att ägna sig bokliga studier. Boklig bildning ansågs nämligen också här som en garant för en korrekt tillbedjan av Gud. För Karl den Stores brev, se exempelvis Svennung 1962, s. 57-59.

⁷⁶ Alcuin av York var en frankisk munk, huvudsakligen verksam under 800-talet. Han är mest känd för sin delaktighet i den karolingiska renässansen, då den lärda kyrkliga kulturen fick ett kraftigt uppsving under Karl den Stores beskydd.

⁷⁷ Leclercq 1982, s. 112-113. Också St Bernard av Clairvaux intog en mycket skeptisk hållning mot vad han ansåg var fåfång bildning, som alltså inte hjälpte den troende på sin väg mot frälsningen. Se vidare Leclercq 1982, s. 113.

typ av bildning rubbade emellertid inte grundprincipen att boklig bildning var en nödvändighet för att kunna läsa Guds ord. Och mer än så, den bokliga bildningen var oundviklig för att ta del av och själv författa den teologi genom vilken den troende kunde närma sig Gud och delge sina iakttagelser för andra.⁷⁸ Att behärska förmågan att läsa och analysera text på rätt sätt – något man på medeltiden kallade ”grammatik” – kunde alltså vara ett viktigt verktyg på vägen mot himlen.⁷⁹ I likhet med argumentationen i Finvids dispensbrev, kunde bildningen ses som en gåva från Gud, vilken gav stora fördelar till den begåvade.⁸⁰

Mot bakgrund av detta förefaller betoningen av den bokliga bildningen som naturlig, ja oundviklig. En lärd person var ett slags garant för att den kristna tron och dess heliga handlingar förmedlades och utfördes på rätt sätt. Med lärdom och den språkliga kompetens som den genererade, kunde lärda klerker och klosterfolk bli användbara i den vittförgrenade administration som utgjorde och höll samman kyrkan. Kanske är det bl.a. detta som avsågs i munken Niklas’ dispens, när det påstods att hans orden skulle upplysas på ett gagnarikt vis om han fick möjlighet att uppbära en högre befattning.

Men det vore ett misstag att bara se till de praktiska implikationerna av den bokliga bildningen. Som vi har sett, betraktades grammatik – i ordets medeltida mening – som en väg till en närmare förståelse av Gud. Följaktligen borgade lärdom för ett slags kvalificerat förhållande till Gud. Genom att ha kommit i besittning av lärdomens gåva kunde Finvid hävda, att han ansträngt sig, godkänts och belönats av Gud. Denna omständighet, kombinerad med Finvids förmenta livsföring, vittnade om en religiös status som inte kunde ignoreras i den kanoniska argumentationen.

⁷⁸ Leclercq 1982, s. 53.

⁷⁹ Leclercq 1982, s. 119.

⁸⁰ Särskilt tydligt är detta hos Smaragdus av Saint Mihiel (d. 830). Leclercq 1982, s. 44-45.

Diskussion – mot en samlad och teoretisk förståelse av dispensbreven

Mitt arbete har hittills behandlat och försökt förklara den bitvis samstämmiga och bitvis disparata argumentation som de svenska dispensbreven uppvisar. I detta avsnitt ämnar jag sammanfatta och diskutera mina iakttagelser. Om framställningen tidigare i uppsatsen präglats av en tämligen öppen ansats avseende teoretiskt perspektiv, kommer jag i det följande att presentera en sammanfattande teoretisk förståelse, som jag anser att det empiriska materialet har givit upphov till. Den teoretiska förståelsen är sprungen ur min egen undersökning, men har inspirerats av en mycket fri tolkning av den franske filosofens Michel Foucaults diskursbegrepp. Låt oss emellertid börja med att rekapitulera dispensbrevens framställning.

Föga förvånande uppvisar de svenska dispensbreven en kraftig betoning av supplikanternas sexualetik och goda seder. Detta är i sammanhanget inget nytt, utan har tidigare poängterats av flera forskare.⁸¹ Att detta betonats har med största sannolikhet att göra med föreställningen om ett kyskt och rituellt rent prästerskap, liksom med en sammanhängande rädsla för prästerskapets förvärldsligande. Detta är i sin tur nära kopplat till en rädsla för ärftliga kyrkliga tjänster. Att betona supplikanternas goda rykte har också varit avgörande i det sexualetiska sammanhanget; härigenom har den fädernesärvda skammen, som hotat kyrkans goda rykte, ansetts övervunnen. Vi har också sett hur föreställningen om oundviklig nödvändighet också spelat en avgörande roll i argumentationen. I breven till ärkebiskopen Nils i Uppsala och biskopen Mattias i Västerås, liksom till abbedissan Ingrid i Vreta, framförs uppfattningen att de berörda kyrkliga institutionerna av olika anledningar inte kan undvara dispenserna. Intressant är härvidlag att de biskopliga dispenserna på olika sätt påvisar en föreställning präglad av ett patron- och klientförhållande, där den förmenta goda relationen mellan kyrkan och biskoparna motiverar dispenser till de senares underlydande. På liknande sätt framställs dispensen till drottning Blankas kaplan Paulus, som påven ska ha beviljat med hänsyn tagen till drottningens ingripande. Föreställningen om trohet mot den Heliga Stolen, och i förlängningen till Gud, intar här en avgörande ställning. Vidare har två brev uppvisat en argumentation som tar fasta på den bokliga bildningens försonande egenskaper, vilka var nödvändiga för den kyrkliga verksamheten och för ett kvalificerat förhållningssätt till Gud.

Under de drygt fyrahundra år som förflutit mellan konciliet i Meaux-Paris 845/46 och utfärdandet av den kronologiskt första dispensen i föreliggande undersökning, hade den

⁸¹ Bl.a. Rousseau 1993 och Schimmelpfennig 1979.

romerska kyrkans ledande företrädare format och reproducerat en föreställning som skiljde den illegitimt födde prästen från den legitimt födde. Processen hade ingalunda varit entydig, utan tvärtom präglad av inte obetydliga meningsskiljaktigheter. Denna process hade detta oaktat lett fram till en juridisk diskurs där den illegitimt födde klerken principiellt sågs som olämplig att handha det prästerliga ämbetet. Med diskurs avser jag här ett perspektiv eller sätt att tala om och förstå tillvaron eller ett utsnitt därav, ett perspektiv med sin egen dynamik och egna mekanismer.⁸² Denna diskurs formerades som ett led i en lång historisk process, där kyrkans självständighet intog den överordnade ställningen, och kom även att utöva en konstitutionerande effekt på den kyrkliga förvaltningen, som har måst förhålla sig till denna diskurs.

Den franske filosofen Michel Foucault menade i sin installationsföreläsning vid Collège de France att diskurser skapas genom utestängningsprinciper, som avgör diskursens formering.⁸³ Det är inte dessa utestängningsprinciper i sig som intresserar mig här, utan snarare den övergripande tanke jag tycker mig se bakom Foucaults resonemang. Jag avser här främst den dikotomiseringsprocess som diskursformeringen enligt Foucault bygger på. Diskursen synes enligt Foucault konstitueras av motsatspar, förbudet/det påbjudna, vansinne/förnuft och sanning/osanning. Denna övergripande tanke, att diskursen konstitueras genom en dikotomi, d v s ett motsatspar, förefaller i hög grad applicerbar på den kanoniska utvecklingen rörande klerker och klosterfolk av oäkta börd.

Den ifrågavarande diskursens kärna utgörs onekligen av en vittgående dikotomi av två typer av kyrkans tjänare, den som var född i äkta säng och den som var sprungen ur en förment syndig relation. Denna dikotomi, som organiserar diskursen, ger också upphov till de specifika dispensernas argumentation. Framställningen är i samtliga fall ett försök att föra den ifrågavarande individen närmare kyrkan, och därigenom omförhandla den position av klerikalt utanförskap som ålagts henne av den kanoniska rätten. Varje enskild argumentation är sålunda ett försök att föra en person till de legitimas skara genom att artikulera ett slags klerikal idealbild och därigenom knyta henne starkare till kyrkan och den positiva halvan av dikotomin. När en klerk sades ha god moral och sky lössläppheten, stärktes banden till det heliga genom den rituella renheten, som skiljde det andliga från det världsliga. När en oäkta klerk fick stöd från en i kyrkans ögon respekterad person kunde närmandet till det heliga åstadkommas genom den brobyggande patronens meriter och närhet till det kyrkliga. När exceptionell trohet visades kyrkan, återupprättades på samma sätt närheten till den, och

⁸² Jfr Bergström & Boréus 2009, s. 358.

⁸³ Foucault 1993, s. 8-17.

klerken kunde föras till de goda prästernas skara. När den enskilda personen sades bringa stor nytta till de kyrkliga institutionerna, såsom abbedissan Ingrid i Vreta och munken Niklas i Nydala, knöts de genom sin förtjänstfulla nytta närmare kyrkan och den gemenskap i Kristus som klostren ansågs utgöra. Att banden till den kyrkliga gemenskapen stärkts ådagalades alldeles särskilt av den omständigheten, att abbedissan Ingrid sades ha blivit vald endrättigt av nunnorna i Vreta. Genom den bokliga bildningen kunde den illegitima klerken välkomnas in i kyrkans hägn, delvis genom den tjänst som den bildade kunde bistå kyrkan med och delvis genom de starka band till Gud som den bokliga bildningen ansågs skapa. Och slutligen, när Johannes av Skara, klerken som personligen företog en resa till påven, utsatt sig för en mödosam resa och därvid levt upp till föreställningen om den rättfärdige pilgrimen, hade själva detta lidande stärkt hans band till kyrkan och Gud, och fört honom närmare de rättfärdigas skara.

Enligt min mening kan dispenserna vidare ses som ett slags trefaldig disciplinering av prästerskapet. För det första utgör de som en manifest förlängning av den kanoniska rätten en påminnelse om maktrelationen mellan påven och det underlydande prästerskapet. För det andra, även om dispenserna i sig uppvägde bördbristen, var deras blotta existens en påminnelse om att frågan om den oäkta bördens ägde kanonisk giltighet, liksom det formella celibatkrav som prästerskapet var underkastat. För det tredje kan dispensernas argumentation ses som ytterligare en form av disciplinering, eftersom det däri artikuleras och reproduceras en föreställning om den goda kyrkotjänaren, som tidens klerker och klosterfolk har måst förhålla sig till, i synnerhet de som var behäftade med ett *defectus natalium*.

Slutligen är dispenserna, menar jag, att betrakta som mer än en förstelnad byråkratisk relik, som inte ens under medeltiden var annat än formalia. Må vara att dispensgivandet omsider blev båda summariskt och formaliserat. Men om de föreställningar som kan utläsas av dispensbrevens vore helt oväsentliga för dåtidens kyrka, varför fortsatte de då att reproduceras? Varför var tusentals klerker och klosterfolk tvungna att sätta sin lit till en särskild nåd från påven, om allt detta inte spelade någon roll?⁸⁴ Svaret är förmodligen att de föreställningar som manifesteras i och genom dispenserna ingick i en större kyrklig diskurs, som i högsta grad var en del av medeltidens teologiska och sexualetiska föreställningsvärld.

Att fortsätta utforska dispensbrevens framställning är därför angeläget. Fortfarande vet vi inte särskilt mycket om hur framställningen skilde sig åt mellan brev riktade till olika kyrkoprovins, om den alls gjorde det. Att undersöka detta närmare kan ge intressanta

⁸⁴ Se också Wertheimer 2006, s. 406.

insikter. Kombinerade med undersökningar som försöker klarlägga hur framställningen förändrats över tid, kan sådana studier kasta nytt ljus över hur den kyrkliga maktens förhållningssätt till den oäkta bördens problem förändrades, och i vad mån regionala skillnader gjorde sig gällande. Och hur vanligt var det egentligen att man i dispenser från kanoniska bestämmelser åberopade en tredje part, som i fallet med drottning Blankas kaplan Paulus? Vi vet att det i praktiken ofta var avgörande med goda kontakter för den enskilde klerkers karriär. Men dess formella kyrkorättsliga betydelse i detta hänseende väntar fortfarande i stor utsträckning på att undersökas.

Didaktisk reflektion – vilket värde har dispenserna i skolans värld?

I denna avslutande del av arbetet ämnar jag diskutera hur insikter vunna ur undersökningen kan omsättas i praktiskt klassrumsarbete. Reflektionen är sålunda av en praktisk-didaktisk karaktär men kommer också att fogas in i ett större pedagogiskt ramverk.

I den senaste läroplanen för grundskolan har kristendomens historia och dess roll i det svenska samhället kommit att skrivas fram tydligt. Undervisningen ska i årskurs 7-9 behandla kristendomen i Sverige och dess utveckling från enhetskyrka till den tid av sekularisering och religiös mångfald som präglar det nuvarande svenska samhället.⁸⁵ Lärare som undervisar i religionskunskap måste sålunda ha en gedigen kunskap om den kristna kyrkans historiska utveckling, för att kunna möta kursplanens föreskrifter. Därvidlag anser jag att en grundläggande uppfattning om den kanoniska rätten, som exempelvis möter oss i dispensbrev, är nödvändig för varje religionskunskapslärare. Naturligtvis behöver denna kunskap inte komma från ett studium av dispensbrev, men dessa utgör likväl en god utgångspunkt för tillägnandet av en inblick i den medeltida kanoniska lagen. Att förstå hur uttryck för den kanoniska rätten hänger samman med andra aspekter av den medeltida katolicismen har vidare, anser jag, ett pedagogiskt professionsvärde i sig själv. Att ha förtrogenhet med hur religiösa föreställningar kan byggas upp och interagera med varandra i ett nät av andra föreställningar, utgör en generisk kompetens som möjliggör en mer initierad och nyanserad tolkning av religiösa uttryck. Värdet av ett nyanserat lärarperspektiv behöver knappast närmare motiveras. Givetvis är det i praktiken mindre viktigt om denna generiska kompetens övas upp genom ett studium av medeltida kristet material eller låt säga buddhistiska elevers tankar om livets mening och hur dessa relaterar till en buddhistisk tradition.

I modifierad form, där dispensbrev naturligtvis presenteras översatta till svenska och med en i övrigt något förenklad språkdräkt, kan de också tjäna som ett användbart didaktiskt verktyg. För det första kan de ge eleverna insikter om en tid i Sveriges historia, där religionen inte bara var lag, utan dessutom hade ett eget lagsystem. Från de medeltida dispensbrev, som eleverna själva får bekanta sig med, kan läraren sedan dra de historiska trådarna framåt i tiden, och visa på det stora juridiska inflytande den kristna religionen haft i Sverige ända in i modern tid. Genom att läraren drar upp de långa historiska utvecklingslinjerna som sträcker sig en god bit in på 1900-talet, kan eleverna ges möjligheten att reflektera över religionens

⁸⁵ Skolverket 2011, s. 189.

stora och långvariga inflytande på det svenska samhället. I sig kan detta också innebära att läraren ges en möjlighet att tackla en andrafiering av samhällen där religionen fortfarande har ett starkt juridiskt inflytande, eftersom undervisningen skulle belysa att religiöst inflytande på samhället också varit den historiska normen i Sverige. Dispenserna blir då en handfast kvarleva som efter viss modifikation och lärarens kontextualisering också torde bli relativt lättbegriplig. I min erfarenhet är det lättare att skapa ett engagemang hos eleverna om de får möta verkligheten bakom religionen eller historien. Jag anser visserligen att läsningen av lärobokstexter har sin givna plats i skolan, eftersom de ofta ger eleverna verktygen för en förenklad, men i min mening nödvändig kontextualisering av den religiösa erfarenheten. Men att få träffa en verklig människa eller möta en verklig religiös eller historisk kvarleva brukar i min erfarenhet skapa ett förhöjt intresse. Förmodligen hör detta samman med att eleverna får möta något som så att säga är på riktigt. Genom att arbeta med dispenserna, tolka dem och diskutera den syn på äktenskapet som döljer sig bakom dem, ges eleverna alltså goda chanser att skapa sig en handfast förståelse för hur sambandet mellan religion och samhället kan gestaltas. En förståelse för sambandet mellan religion och samhälle på olika platser och i olika tider är vidare upptaget som en del av det centrala innehållet i Lgr 11.⁸⁶

Undervisningen i religionskunskap ska vidare bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.⁸⁷ Det är ingalunda en lätt sak att organisera en undervisning som under en begränsad tidsrymd ska ge eleverna de kognitiva verktyg som krävs för att betrakta religion med dessa analytiskt skarpa glasögon. Den brittiske religionsdidaktikern Andrew Wright har argumenterat för att skolan bör främja ”religiös läskunnighet” (eng. *religious literacy*) bland eleverna. Wright menar att undervisningen i religionskunskap bör fokusera på att ge eleverna hög språklig kompetens, varigenom religiösa diskurser kan förstås och kontrasteras mot varandra. Wright menar att den språkliga kompetensen, d v s förmågan att på ett stringent sätt prata om olika religiösa aspekter, möjliggör en kritisk utvärdering av elevens förgivettaganden och den tradition vari dessa är stöpta.⁸⁸ Wrights utgångspunkter har tydliga beröringspunkter med de svenska didaktikerna Sten Areviks och Ove Hertzells begreppsbaseade didaktik, som i sin tur är inspirerad av Lev Vygotskijs tankar om språk och lärande. Arevik & Hertzell betonar vikten av att skolan tillhandahåller verktyg åt eleverna som möjliggör ett kognitivt strukturskapande. Att på ett nyanserat vis förstå och arbeta med

⁸⁶ Skolverket 2011, s.189,

⁸⁷ Skolverket 2011, s. 186.

⁸⁸ Wright 1996, s. 166-176.

centrala begrepp skapar, enligt Arevik & Herzell, goda förutsättningar till att, på ett mer abstrakt plan, ”hänga upp” och begripliggöra kunskapen. En begreppsbasead undervisning minskar sålunda risken för kunskapsatomism, som ofta tycks leda till att eleverna snabbt glömmer det aktuella stoffet. En hög språklig skicklighet, där arbetet med centrala begrepp står i centrum, leder enligt Arevik & Herzell till att eleverna tillägnar sig tanke kvaliteter, som i sin tur främjar ett djupare och mer nyanserat lärande, vilka dessutom tenderar att bestå under längre tid.⁸⁹ Jag delar Wrights och Areviks & Herzells uppfattningar om den språkliga kompetensens avgörande betydelse för individens förmåga att orientera sig i samhällets mångtaliga diskurser, såväl religiösa som sekulära. Betydelsen av goda kognitiva verktyg, som möjliggör en strukturerad och nyanserad förståelse av omvärlden över tid och rum, aktualiseras särskilt i våra dagar, när samhällets informationsflöde annars hotar att bli ohanterligt

I detta avseende tycker jag mig se en betydande potential för dispenserna som undervisningsmaterial. Som uttryck för en religiös hållning avseende sexualitet och religion, kan dispenserna för klerkers oäkta börd tjäna som en utgångspunkt. Rent konkret skulle detta kunna innebära, att eleverna ges möjlighet att med bakgrund av dispenserna få en historisk förståelse för hur sexualitet och äktenskapet betraktats ur ett kristet perspektiv. Detta skulle med fördel kunna jämföras med förhållningssätt, både historiska och moderna, som finns representerade i andra traditioner, och hur eleverna själva ser på dessa. Vilken bild av sexualitet och äktenskap ger dispensbreven uttryck för? Hur betraktas äktenskapet i exempelvis hinduistiska traditioner? Liknar denna uppfattning den officiellt påbjudna katolska uppfattningen? Och vilka skillnader består mellan katolska och protestantiska i synen på äktenskapet? Hur betraktas sexualitet och relationer i dagens samhälle, och kan detta i någon mån relateras till historiska eller nuvarande religiösa omständigheter?

Med dessa eller liknande frågor skulle eleverna ges möjligheten att utveckla en nyanserad förståelse av begreppet ”äktenskap” och ”sexualitet”. Begreppens många och ibland komplexa kopplingar till religion skulle därigenom bättre förstås, deras skiftande nyanser och ibland motstridiga innehåll bättre kunna blottläggas. I detta didaktiska arbete, som varje lärare i ämnet enligt kursplanen måste förhålla sig till, skulle de påvliga dispenserna för oäkta börd utan tvivel kunna fungera som ett historiskt exempel. Dispenserna skulle i egenskap av historiska exempel kunna åskådliggöra att religiösa åskådningar inte bara kan

⁸⁹ Arevik & Herzell 2007, i synnerhet s. 16-23; 56-61.

likna varandra över stora geografiska distanser, utan också har förmågan att utgöra en påfallande kraft i formeringen av våra sociala konstruktioner över långa tidsrymder.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Svenskt diplomatarium: Diplomatarium Suecanum, Stockholm, 1829-.

- Ds 424 (SDHK-nr: 715).⁹⁰
- DS 430 (SDHK-nr: 727).
- DS 787 (SDHK-nr: 1270).
- DS 1623 (SDHK-nr: 2312).
- DS 3965 (SDHK: 5194).
- DS 5384 (SDHK-nr: 6470).
- DS 5430 (SDHK-nr: 6595).
- DS 5502 (SDHK-nr: 6900).
- DS 9038 (SDHK-nr: 10235).

Litteratur

Andræ, Gustaf-Adolf, *Det hände i klostret: år och människor vid klostret i Vreta*, Borensberg, 1981.

Angenendt, Arnold, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*, 2., überarb. Aufl., Darmstadt, 2000.

Andersson, Catharina, *Kloster och aristokrati: nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt*, Göteborg, 2006.

Arevik, Sten & Hartzell, Ove, *Att göra tänkande synligt: en bok om begreppsbasead undervisning*, Stockholm, 2007.

S:t Benedictus de Nursia, *Regula Benedicti*, <http://www.umilta.net/rb1.html> (2013-04-18).

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund, 2012.

Bibeln, Stockholm, 2000.

⁹⁰ *Diplomatarium Suecanum*s texter finns samlade i en databas, *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*, som är nåbar under <http://www.nad.riksarkivet.se/sdhk>. Med hjälp av varje handlingens SDHK-nr kan DS texter lätt hämtas från databasen.

Classen, Peter, "Der-Häresie-Begriff bei Gerhoch von Reichersberg und in seinem Umkreis", i, *The concept of heresy in the Middle Ages (11th-13th C.): proceedings of the international conference Louvain, May 13-16, 1973*, red. Lourdaux, Willem & Verhelst, D., Leuven, 1976, s. 27-41.

Ekström, Gunnar, *Västerås stifts herdaminne. 1, Medeltiden och reformationstiden, 1, Västerås stad, Västerås, 1939.*

Fenster, Thelma S. & Smail, Daniel Lord, *Fama: the politics of talk and reputation in medieval Europe*, Ithaca, N.Y., 2003.

Foucault, Michel, *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm, 1993.

Göller, Emil, *Die päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Ungestaltung unter Pius V.*, Rom, 1907.

Hedberg, Britt, *Uppsala stifts herdaminne: från missionstid till år 1366*, Uppsala, 2007.

Hermanson, Lars, *Bärande band: vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000-1200*, Lund, 2009.

Jørgensen, Torstein, "At the Edge of the World: Supplications from the Norwegian Province of Nidaros", red. Jaritz, Gerhard, Jørgensen, Torstein & Salonen, Kirsi *The long arm of papal authority: late medieval Christian peripheries and their communication with the Holy See*, Budapest, 2005.

Landau, Peter, "Das Weihehindernis der Illegitimität in der Geschichte des kanonischen Rechts", *Illegitimität im Spätmittelalter*, red. Wiggenhauser, Béatrice & Schmutge, Ludwig, München, 1994, s. 41-54.

Leclercq, Jean, "L'hérésie d'après les 'écrits de S. Bernard de Clairvaux'", *The concept of heresy in the Middle Ages (11th-13th C.): proceedings of the international conference, Louvain May 13-16, 1973*, red. Lourdaux, Willem & Verhelst, D., Leuven, 1976, s. 12-26.

Ne.se, "Vreta Kloster" <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/vreta-kloster/345875> (2013-03-04).

Nilsson, Bertil, *Sveriges kyrkohistoria. 1, Missionstid och tidig medeltid*, Stockholm, 1998.

Rousseau, Constance, "Pope Innocent III and the familial relationships of the clergy", *Studies in Medieval and Renaissance History, new ser. 14*, New York, 1993, s. 107-48.

Schimmelpfennig, Bernhard, "Ex fornicatione nati: studies on the position of priests' sons from the twelfth to the fourteenth century" *Studies in Medieval and Renaissance History 2*, New York, 1979, s. 3-50.

Schmutge, Ludwig, *Kirche, Kinder, Karrieren: päpstliche Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter*, Zürich, 1995.

Schreiner, Klaus, "Defectus Natlium" – Geburt aus einem unrechtmäßigen Schoß als Problem klösterlicher Gemeinschaftsbildung“, *Illegitimität im Spätmittelalter*, red. Wiggenhauser, Béatrice & Schmutge, Ludwig, München, 1994, s. 85-114.

Skolverket, *Läroplan för grundskolan, föreskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm, 2011.

Svennung, Josef, *Från senantik och medeltid: latinska texter av kulturhistoriskt intresse. D. 1, Text*, Lund, 1963.

Tamburini, Filippo, "Die Apostolische Pönitentiarie und die Dispense ‚super defectu natlium““, *Illegitimität im Spätmittelalter*, red. Wiggenhauser, Béatrice & Schmutge, Ludwig, München, 1994, s. 123-132.

Tanner, Norman P., *The Church in the later Middle Ages*, London, 2008.

Theologische Realenzyklopädie. T. 2. Bd 20, Kreuzzüge-Leo XIII., red. Balz, Horst Robert & Müller, Gerhard, Berlin, 2000.

Wertheimer, Laura, "Illegitimate Birth and the English Clergy 1198-1348" *Journal of Medieval History* 31, Cleveland, 2005, s. 211-229.

Wertheimer, Laura, "Children of Disorder: Clerical Parentage, illegitimacy, and Reform in the Middle Ages" *Journal of the History of Sexuality* 15.3, Austin, 2006, s. 382-407.

Westerbergh, Ulla & Odelman, Eva, *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige: Glossarium mediae latinitatis Sueciae*, Stockholm, 2002.

White, Stephen D., "The Politics of Exchange: Gifts, Fiefs, and Feudalism", *Medieval transformations: texts, power, and gifts in context* red. Cohen, Esther & De Jong, Mayke B Brill, Leiden, 2001, s. 169-188.

White, Stephen D., "Service for Fiefs or Fiefs for Service: The Politics of Reciprocity", *Negotiating the gift: pre-modern figurations of exchange*, red. Algazi, Gadi., Groebner, Valentin. & Jussen, Bernhard. Göttingen, 2003, s. 63-98.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund, 2000.

Wright, Andrew, "Language and Experience in the Hermeneutics of Religious Understanding", *British Journal of Religious Education* 18:3, 1996, s. 166-180.